

Ki Riewkhraw bad ki kam jong ki

—HUGHLET WARJRI

1988

Ki Riewkhraw Bad ki Kam Jong ki

Hughlet Warjri

State Central Library
General Services Wing
Shillong

**La pynnih da ka Hima Enterprise,
Mawkar, Shillong.**

1988

(Ia ka hek long trai la tyngkai)

**La Shon ha Scorpio Printers Mawkar
Main Road, Shillong**

U Kpa Jong ki Dawai Dashin

Ha ka parom jong ki Grik, u Apoolo u dei u blei jong ki dawai dashin. U khun jong u pat u dei u Asclepius. Une ruh u long uba tbit haduh katta katta ha ka kam ai jingkoit jingkhiah jong u kpa jong u haduh ba u kylla long hadien u nongpynkhiah. U diengduh jong u u kylla long ka dak jong ka kam ai dawai dashin.

Ha Greece hyndai, la pynieng ruh ia ki templ ha ka burom jong u ha kaba kiba pang bad kiba duna ha kamet ka phad ki wan ban knia ia u sniang lane u khun masi bad ban duwai na ka bynta ban ioh ia ka jingkoit jingkhiah. Ki nongialam jong kine ki templ ki la long ka kynhun jong ki lyngdoh nongpynkhiah kiba la khot ki Asclepiads.

Ha kita ki por, ia ka jingtip shaphang ki dawai dashin la tap ha ka jingngeit bie bad la set ia ki kum ki buit ba kyntang. Ki shu sah tang ha ka jingiathuh pateng na u kpa ha u khun.

Hynrei ka spah snem kaba saw bad kaba san ka la long ka Juk Ksiar jong ka Jingshai ha ri Greece, bad ki riew wad jingstad kiba khraw kum ki jong u Socrates, u Sophocles bad u Plato ki peit thuh halor jinglong u briew bad ka pyrthei. Ka dei ruh ka por ha kaba ki riewstad saians kiba khraw kum ki jong u Hippocrates ki mih ban pyllait

ia ka kam ai dawai dashin na ki sai khum
jong ka jingsngewthuh bakla bad ka jingngeit
biej.

La tip ia u Hippocrates kumju kpa jong
ki dawai dashin. Une um dei shuh u blei, hyn-
rei u briew. La kha ia u ha ka snem 460
shwa u Krist ha ka dewlynnong Cos ha ka
duriaw Aegean. Khyndiat eh la tip shaphang
ka jingim jong u. Kumba ka paw, u kpa jong
u u long u dkhot jong ka kynhun ki nongpyn-
khiah ha ka templ kaba heh ha Cos.

U Hippocrates u ioh^{ia} ki jinghikai kiba
rieh ha ka kam ai dawai dashin na u kpa
jong u, bad u pynpaw ia ka jingnep jing-
mut kaba khraw katta katta ha kane ka
kam haduh ba u kpa jong u u wad da ki
nonghikai kiba stad tam ban ai ia u khun
jong u ia ka jingnang jingstad kaba bha tam.
Uwei na ki nonghikai jong u la ngeit ba dei
u Democritus, u briew uba la shang kylleng
ka pyrthei ban ioh ia ka jingtip kaba iar sha-
phang ki satan jong ka mariang, ka Jingkhein,
ka Philosophi bad ki jingstad jong ka jingdro
dur dro dar. Na une u nonghikai u Hippocra-
tes u ioh ia ka nongrim kaba paka na ka byn-
ta ka jingsan jong u hadien habud.

Kum u nonghikai jong u, u Hippocrates
naduh ba u dang khynnah, u la leit jingoh ia ki
sentar jingnang jingstad kiba khraw jong ka
pyrthei kaba hyndai. U leit sha Athens bad u

sah hangta bun snem ban hikai bad ai dawai dashin.

U Hippocrates u ban ba u nongpynkhiah u dei ban wad bniah shaphang ka jingim u nongpang, ym tang ia ka jingpang jong u. Ban lap ia ki dak ki shin kiba dei, u nongpynkhiah u dei ban wad ia baroh kaba lah ban tip shaphang ka jinglong u nongpang, naduh ka rukom trei kam trei jam, ka long-iing long-sem jong u bad kiei kiei baroh kiba ker sawdong ia u.

Ha kaba sumar bad ai dawai ia u nongpang, u nongpynkhiah u dei ban ia trei ryngkat bad ka mariang kaba long ka nongpynkhiah kaba khraw ; bad kano-kano ka jingbatai jingpang ka dei ban mih tang hadien ba la wad bad bishar bniah shwa. Kumba ka ju long wat ha kine ki por mynta ruh, u Hippocrates u ialeh ban pynduh ia ka rukom trei kam antad ha kaba ai dawai dashin bad ia ka rukom pynkoit kaba shu shanjah ha ka nasib.

Ki Greek ha ki por ba rim ki khang ban phiah ia ka met u briew hadien ba u la iap. Kane ka la khang lad ban ioh ia ka jingtip kaba tikna shaphang ka rukom long bad ka dur ka dar jong ka met u briew. Wat hapdeng kane ka jingeh, u Hippocrates ha ka kot jong u *Fracture and Dislocations*, u pynpaw ia ka jingtip kaba iar bad kaba jylliew shaphang ka jinglong ka met ba shapoh jong u briew.

Wat ha ka por jong u, u Hippocrates u la pynpaw ia ka jingsngewthuh kaba khraw sha-

phang ka jingpuid. U la buh ia ki jingbatai shaphang kane. U Hippocrates un nym jin da la sngew pher eiei lada u don ha kino kino ki kamra puid jong ki hospital jong kane ka juk.

U Hippocrates u hikai ruh kumno ban sumar ia ki jingmynsaw. U ong ba ia ia ki jingmynsaw dei ban da pynkhuid bha shwa ban sop. U ngeit ia ka jingdon bor jong ki dawai kvnbat bad u kyntu ban pyndonkam ia ki. Ha kajuh ka por, u shon jur ruh ia ka rukom bam. U nongpang u dei ban bam ia ki jait jingbam kiba dei bad kaba bha kat-ba ka mariang pat ka ia trei ryngkat ban pynjem ia ka jingmynsaw jong u.

U Hippocrates u la buh jingthoh shibun shaphang ki jingshem bad jingiakynduh jong u ha ki kam ai dawai dashin. Ia kine ki jingthoh jong u la lum lang bad ia tip kum ka *Hippocratic Collection*. La lum ia kine ki jingthoh jong u na ka bynta ka laibrari jong ka Alexandria.

La khein ia ka *Hippocratic Collection* kum ka jingtrei kaba khraw haduh katta katta ha ha ka histori jong ka dawai dashin. Kumba 500 snem eiei ka 'a neh kum ka Bible jong ki nongai nawai dashin. Ka kyntbup 87 tylli ki mat kaba ktah lajan baroh ki phang jong ka kam ai dawai.

U Hippocrates u la thoh ruh ia ka kot *On Sacred Disease*, kaba ia 'dei bad ki jait

jingpang ba la ju khein kyntang da ki briew. Ha kane ka kot u weng bak ia ka jingpyrkhat bakla ki briew shaphang ka pang ring. Ha kata ka por bun ki doktor kiba bieji ki shim ia kane ka jingpang kaba itieng kum ka jingwan jngoh jong ki blei ki dken ne ki ksuid ki khrei, namar ki la shah pynthut. Kumta ki pyrshang ban leh kyrtong ia u nongpang da ka rukom jadu, ka jing pynbiej ne jingpyndeng da ka jait jingdeng aiure. U Hippocrates u ong ba kum kita ki doktor ki khein kyntang ia ka jingpang tang namar ka jingbym lah jong ki ban wad ia ka daw kaba shisha. U ong ba kawel-pa-kawei ka jingpang, kampher katno ka itieng, ka dei ban don ka daw jong ka. Kane ka jingbatai u Hippocrates ka la long ka jingjam kaba khraw ha ka pyrthei jong ka saian ai dawai dashin namar ka la pyllait ia ka kam ai dawai na ki kynjri jong ka jingngeit bieji.

Ha u Hippocrates ka kam ai dawai ka long ka art bad kumjuh ruh ka Saians. Kaba donkam eh ha kane ka kam ka long ba u nongpynkhiah u dei ban pyndonkam ia ka jingnang jingtip kaba u la ioh lyngba ka jingpeit thuh bad ka jingbud dien ia ka jingpang jingshitom. U ong ruh ba "ka kam ai dawai ka long kaba donburom tam napdeng ki art baroh, hynrei namar ka jingbiej jong kito kiba trei ia ka, ka sah dien shibun ban ia kiwei pat ki art."

U Hippocrates u la ioh la la ka jong ka burom. Ia kane la pynpaw haba ki khyannah

skul jong u ki shim ia ki ktien jong u kum ka jingsmai ha shwa ba kin shimti ia ka kam ai dawai dashin. Lyngba ki por bad ki juk uwei-pa-uwei u doktor ruh uba shim ia ka dikri ha ka kam ai dawai dashin, u phla paidbah ia kane ka jingsmai "ban long sngur bad khuid ha ka ingim bad ha ka kam joog u." La ju khot ia kane, ka *Jingsmai u Hippocrates*.

Kane ka long shisha ka burom kaba khraw ia u Hippocrates bad ka jingithuh ia ka jingshakri jong u ia para ki briew lyngba ka kam ai dawai dashin.

—X—

U Aristotle

Ha phyllaw jong ka skul bah ha Lyceum, ki dieng ki ieng ter-ter ha baroh ar liang ka lynti. Ha kane ka lynti u Aristotle u ju ia id kai marwei ne bad ki para-nonghikai bad ki ia kren shibun kiei kiei kiba iadei bad ki tnat jingstad kiba pher.

Ha kawei ka sngi katba u Aristotle u dang ia id kai marwei, la wanrah ha u ia ka jingthoh-ka khubor kaba pyntieng. Ka khmat riewpyrkhat jong u kam shym pyni ia kano kano ka jingpher hynrei hapoh jong u pat, ka phaloh ka jingsngew babe, ka jingsngew kthang bad ka jingsngew bitar de. Ka khubor ka long ba u Alexander Ba Khraw jong ka Macedon, uba

la ju long u khynnah skul jong u, u la iap bad ba ka don ka jingiakren ha Athens shaphang ka jingkhah pyrshah ban pyllait na ka jingsynshar jong ki Macedon .

U Aristotle" u peit biang ia ka jingthoh. "Paralok ba ieit u pule, "don ka jingma ia phi hangne ha Athens. Ki nongshun jong phi kin pynshit ia ki paidbah pyrshah ia phi namar ka jingiadei kaba phi don mynshwa bad u Alexander. Kynmaw kumno ia u Socrates la kynnoh bym hok bad la pyniap bein ia u. Phi dei," ong shuh shuh ka jingthoh, "ban phet na Athens."

Kumne ka la jia ha ka snem 323 B.C. ia u Aristotle, hynriewphew-ar snem ka karta ha kata ka por. Ha khmat jong kane ka khubor ba sngewsih, u Aristotle u hap ban iehnoh ia ka skul jong u, ka Peripatetic School, kaba u la ieit bad ha kaba u la ia trei lang bad ki riwstad jong ka por jong u. Mynta u la dei ban phet rieh sha ka dewlynnong kaba rit jong ka Euboea, ka bym da jngai eh.

La kha ia u Aristotle ha ka snem 384 B.C. ha Stagira, ka nongrit harud jong ka duriaw Aegean. U kpa jong u u dei u nongpynkhiah ha ka iing syiem jong u Syiem Amyntas jong ka Macedon, uba long u kpa-rad jong u Alexander Ba Khraw.

Naduh dang rit u Aristotle u la foh ia ka jingshong skul kaba bit ba biang kat kum ka rukom jinghikai skul kaba iaid ha ri Grik ha

kata ka por, bad kumba long u kpa jong u, u ju pynpaw ia ka jingsngewtynnai kaba khraw ia ka saians jong ka mariang. U ju lum bun ki nongmuna jong ki jait jingthaw kiba im ha um na ka rud duriaw ba marjan jong ka duriaw Aegean.

Haba u dang 14 snem karta, u Aristotle u la sdang ia ka jingpule University da kaba leit pule ha ka nongbah Athen. U nonghikai jong u hanne u dei u Plato, u riewstad bad u riew pyrkhat uba khraw. Une u la iohi ia ka jingstad tynrai jong u Aristorle bad u ju khot ia u "ka jabieng jong ka skul." Ha ki arphew snem kiba bud, u Aristotle u kylla long ruh u nongiatrei lang bad u Plato ha kaba ngam ia ki jingstad ba bun syrtap.

Ha University u Aristotle u ioh ban pule ia ki phang jingstad kiba bun kum ka Philosophi, ka Politik, ka Mathematics, Astromomy bad kiwei pat ki phang jingstad jong ka Saians. Hynrei wat la u long tang u khyannah skul, u don pat ka rukom pyrkhat kaba teng-teng u iapher jingmut bad u nonghikai jong u.

Ha ka snem 324 B.C. hadien ka jingiap u Plato, u Syiem Phillip jong ka Macedonia u la khot sngewbha ia u Aristotle ban long u nonghikai ia u khun jong u, u Alexander uba dang 14 snem ha kata ka por. U Atistotle u sah ha Macedonia hynniew snem haduh ba u khyannah skul samla jong u u kylla

long u nongsynshar uba pawnam ia uba la ju tip ha ka histori kum u Alexander Bakhraw.

Ka jingleit hikai u Aristotle ia u Alexander ka la long ka jingmyntoi kaba khraw shibun ia u ha ka liang ka jingwad jingstad, U Alexander u la bei pisa ia u bad ia ki none-iarap jong u ban leit kylleng ka ri ban lum ia ki nongmuna jong ki mrad ki mreng bad ba kita ki nongiarap kin wan iathuh pat ha u ia ki jingshem jong ki baroh. Ha ka nongrim jong kine ki jingshem bad jingtip baroh, u Aristotle u la seng ia ka saians *Biology*, ka tnat jingstad kaba iadei shaphang ki mrad ki mreng naduh ka dur ka dar haduh ka rukom im jong ki.

Hadien ka jingkiew khet jong u Alexander u Aristotle u wan phai noh sha Athens ha kaba u seng ia ka skul jong u ha Lyceum, kaba ia ryngkat bad ka kolej nynta. La tip ia ka kum ka Peripatetic School na ka ktien Greek *Peripatos* kaba mut *iaid*. Kane ka skul ka la long ka jaka iakynduh jong u bad kiwei kiwei pat ki riew pyrkhat ban ia kren bad ia phylliew jingmut ha ki phang jingstad kiba pher ba pher.

U Aristotle u long u briew ubym ju shong thait na kaba wad jingtip ia ki jingmaian jong ka long-briew man-briew, ka jinglong ka mariang bad ka synsar khadar. Ia baroh ki jingshem jong u u buh ha ki jingthoh. U la thoh kumba shi hajar tylli ki kot kiba kynthup ia ki phang jingstad kiba pher naduh ka Saians, Politik naduh ka

Thoh ka Tar. Ki kot kiba kham paw nam jong u ki long: *History of Animals, Politics, Poetics*, bad *Physics*. Nalor kine, u la la thoh ruh ia ki jingshem bad jingring nia jong u kiba iadei bad ki met bneng.

Ka pyrthei ka la pdiang ia u Aristotle kum u riewstad bad u riew pyrkhath uba la palat liam na kiwei pat Namar ka jingiar jong ka jingtip jong u, ia ki jingong. jingbatai bad jingring nia jong u la shu pdiang bcit kum ki jingshisha ia kibym lah ban ong da kumwei pat. Hynrei bun spah snem hadien la shem ba ki jingshem bad jingbatai jong u ki don hi la ki jong ki jingbakla bad ki jingduna. U Aristotle u ong ba u bnai u don la ka jong ka jingshai hynrei ki saiantis kiba hadien ki pynshisha ba u bnai um don jingshai la ka jong: u shu pynmih ia ka jingshai kaba thaba na ka sngi.

Ha kawei na ki kot jong u ka *Metaphysics* u Aristotle u ong ba u briew na ka jinglong jong u hi, u long u jingthaw uba kwah ban wad bad ban tip. Kumta ruh u long ia lade. U la long u riew wad jingtip ha baroh shi lynter jong ka jingim jong u tat haduh ba un da khlad noh na ka pyrthei ha ka jinglong tymmen.

U Leonardo Da Vinci

Ha kawei ka sngi, u kpa jong u Leonardo Da Vinci u wanrah ha iing ia kawei ka dieng lyngkhot ba la ai ha u da uwei u nongrep ban phah ai rong ai rup ha uwei u nongdro dur. Kumno-re-kumno u kpa u Leonardo, u la kum klet ban phah leh ia kata ka kam bad kata ka dieng ka la sah kumto haduh ba kan da jan kdor. U Leonardo, haba u iohi ia kata ka dieng lyngkhot, u shim bad pynkhuid ia ka, u kyllan umphniang bad pynbeit ia ka. U kpa u ong ia u ba un ai rong ai rup bad pynitynnat ia ka.

Ha ka jingpyrshang ban pynitynnat bad pynwan dur ia kata ka dieng lyngkhot, u Leonardo u lum bad peitthuh ia ki jait jingthaw ba kham phylla. Ha kaba khatduh, u pynwan ia kata ka dieng lyngkhot sha ka dur jong u mrad kynsha (dragon) uba pyrsad bad pynmih ding na ka shyntur jong u.

U Leonardo u pynieng ia kata ka dur jong ka dieng lyngkhot ha kamra ha ka por ba la dum bad u khot ia u kpa ban wan peit. Kumba iuh tdong bsein, u kpa u kyndit : u mut ba u dei u kynja mrad kynsha aiu-re bad u sdang ban phet !

Hadien u kpa u die noh ia kane ka dur dieng lyngkhot ha ka dor kaba rem bad u pynthied da kawei pat ka dieng lyngkhot ia uta u nongrep.

Dei une ujuh u Leonardo uba la dro bad ai rong ai rup ia ki jingdro ba pawnam kum ka *Monalisa*, *Lord's Supper* bad kiwei kiwei ki jingdro ia kiba ka pyrthei ka iai kynmaw haduh mynta mynne. Hynrei la kynmaw ruh ia u Leonardo kum u riew stad saians bad u riew proh jabieng uba khraw.

La kha ia u Leonardo da Vinci ha ka snem 1453 ha Vinci ka shnong rit hajan ka nongbah Florence jong ka ri France. U kpa jong u u Piero da Vinci u long u riewsaid ain.

Wat la u Leonarro u leit skul ha ka jinglong khynnah jong u, hynrei ka jingpule jong u kam long kam tikna. U kham sngewtynnat ban pynlut ia ka por ha kaba leit kai sha lum sha wah ban peit thuh ia ki mrad ki mreng kiba rit ba ria, ki ~~doh~~kha doh pnat bad ka jingtuid jong ka um ~~ha~~ ka wah. Ryngkat bad kane ka rukom im u pynlut por ruh kham bun ha kaba dro dur dro dar-ka kam kaba u bang bad sngewtynnat eh. U dro shibun ki dur shaphang ki syntiew ki skud, ki sim ki doh, ki doh kha doh pnat bad ki lum ki wah.

U kpa uba la iohi ia ka jingtbit u khun ha ka kam dro dur dro dar, u sa phah hikai ia u ha uwei u nongdro dur ba paw nam, u Andrea del Verrochchio ha ka nongbah Florence. U Leonardo u la don khathynriew snem ha kata ka por.

Ryngkat bad ka jingdro dur, u Leonardo u la pynlut por ha kaba pule ia ki kot kiba iadei bad ki jingstad dawai dashin, ki met bneng, ka ramew bad ka Jingkhein.

Arphew snem u Leonardo u la shah hikai bad u la trei hapoh u nonghikai jong u. Ha kine ki snem u la long ka jingiarap kaba khraw ia u nonghikai jong u, bad u la dro ruh bun tylli ki dur. Na kine ki jingtrei, la sdang ban pynphriang ia ka nam jong u kylleng.

Kumba la kdew ha kaba sdang, ka *Lord's Supper* ka long kawei na ki jingdro ba pawnam u Leonardo. La dro ia ka ha ka kynroh jong ka iingmane Santa Maria delle Granie. Ka long ka jingtrei kaba u Leonardo u la trei ni katta-katta. Na ka bynta kane jingtrei un set ia lade ha ka kamra rit ha kaba un ioh ban pyrkhat bad duriap manla ka sngi. Bunsien haba u la pynleit jingmut bha ha kane ka kam, u klet wat ia ka bam ruh. Bad na ka oynta ka dur u Juas, da ki bnai u leit sha ka jaka shong ki riew dakaid bad ki riew runar ban ioh ia ka dur jong u briew uban iadei bad u Judas.

Ka la shim por slem ia u ban pyndep ia kane ka jingtrei haduh ba ki rangbah niam ki la thnum bad uxor ia u. Hynrei ynda u la dep, ka la long ka jingtrei kaba da kat ka jingtrei shisha.

Katba ka nam u Leonardo kum u nongdro dur ka la nang phriang bun bun ki kynthei na ki iing ba khraw batri, ki iing ba heh ba hain bad ki iing ba don ba em ki wan sha u ban phah dro ia ka dur jong ki. Hynrei um ju kohnguh satia. Wat la katta, u la kohnguh ban dro ia kawei ka riew donburom, ka lok jong, uwei u nongkhail ba riew-spah. Kane ka long kawei pat ka jingtrei ha kaba u la pynlut bad theh lut ia ka bor jingstad kaba don. La ong ba u da wai khnang ia ki nongrwai bad ki nongput nongtem ha ka por ba u dro ia ka khnangba kan rkhe ha ka rukom kaba u kwah.

Kane ka jingtrei ruh ka long kaba la bam bun ia ka por bad ka bor u Leonardo. Hynrei ka la wanrah ia u ia ka nam kabym ju iap shuh. La tip ia kane ka jingdro kum ka *Monalisa* na ka kyrteng jong katei ka briew, ka *Monalisa del Glacondo*.

U Leonardo um shym dro tang ia kiei-kiei kiba paw shabar jong ka met u briew: hynrei u la dro ruh ia kiei kiei kiba don shapoh jong ka met u briew. Na ka bynta kane, u hap ban phiah ia ka met iap u briew ban joh peit bad bishar ia ki tiar ba bun syrtap ba shapoh ka met, bad kum-
no ki ia shong bad ki ia snoh kawei ka bynta bad kawei pat. Kine ki jingdro jong u ia ki tiar ba shapoh jong ka met u briew, ki la long ka jingmyntoi shibun ia kiwei pat kiba

pule bad wad jingtip shaphang ka met u briew.

Lyngba kane ka jingleh jong u, u Leonardo hi ruh u lap ia ka jingphylla bad jingmaian jong ka met u briew bad ka jingkordor ka jingim briew. "Wat ai ba ka jingbitar lane ka jingshun jong phi" u ong, "kan pynduh noh ia ka jingim namar da shisha uta ubym khein kor ia ka um don hok ban ioh ia ka ruh."

Nalor ki kam dro jingdro, la ju pyndon-kam ruh ia u Leonardo ha ki kam pynriam pynbeit bad jingpynitynnat ia ki iing ki sem ha ki por khawai dawai kum ki sngi kha bad sngi kyntiew kurim. Ha kawei ka jingrakhe pyndon burom ia ka jingiapo kha jong u Syiem ka Milan, u Duke Gian Gabazzo bad kawei ka riew donburom, ka Isabella, la khot ia u Leonardo ban pynriam pynleit ia ka kamra heh ha kaban pynlong ia kane ka jingpdjang sngewbha bad ka jingleh burom. Ha kane ka kamra, u Leonardo u la thaw ia ka sahit bneng ba bli, u bnai uba shai bad ia ki khlur ba phyrnai. U thaw ruh wat ia ki met bneng kiba iaid tawiar ha ka lynti jong ki. Da ka buit jong u, u wanrah ruh ia u lum Olympus hapoh kane ka kamra.

La don jingialeh drama bad ka jinglarwai ia shad ha kata ka jingleh burom ia u Syiem 'ad ka lok jong u. Hynrei kaba la ring ia ki khmat jong ki nonwan baroh ka long ka jingitynnat bad ka jingiphuh iphieng jong ka-

ta ka kamra ia kaba kim lah khlem da kren iaroh.

U Leonardo u don ruh ka kti kaba tbit ban ot bad thaw dur. Uwei na ki nongsyn-shar ka Milan, u Lodovica Sforza, u la ang-nud shibun eh ban pynsah nam ia u kpa jong u, u Francesco Sforza bad u kwah ban thaw ia u stashu nar u ban pyni ba u Francesco u shong halor u kulai. Namar bym don ba lah ban leh ia ka kam ka jing-trei ka la hap ba ki kti u Leonardo.

U Leonardo u la trei suki bad bniah ia ka kam. Nyngkong u la thaw shwa da ka Jew byrtha da ka jingthmu ban leh pat da ka nar hadjen. La pynieng ia une u stashu dew byrtha hapoh ka kut khnang ba ki brielw ki lah ban ioh haduh katno un long uba khraw ynda la pyndep ia u. U la long lupa uba khraw bad ki brielw kim lah khlem da kren iaroh bad pynbna shaphang jong u.

Hynrei shwa ba u Leonardo un ioh ban pyndep ia u stashu nar, ki nong France ki la wan hiar thma ia u Syiem ka Milan bad ki la jop ruh ia u. Ki shipai France ki la leh bein bad leh kput ia u stashu da kaba siat kai ia u haduh ba un da pra bad lyko pom.

Ka pyrthei ka kynmaw ia u Leonardo ym tang u nongdro dur bad u nongot dur uba tbit, hynrei la iai kynmaw ruh ia u namar ka bor peit thuh kaba khlain jong u, ka jabieng kaba

proh bad ka bor pyrkhat kaba iar. Ha ka jing-shisha la peit ia, u, kum uwei na ki riewstad saians. Hood, um shym la shaniah tang ha ka bor sngewthuh jong u; u la pyrshang bad trei shitom shibun ban pule bad, wad ia ki jing-jylliew jong ka Saians. Ha ka por ba u dang shah hikai ha ka kam dro jingdro, u ju pyn-lut por pat mynmiet mynmiet ban pule ia ki kot Saians kiba iadei bad ki met bneng, ki bor pynmih ding ilektrik, ka mariang bad kiwei kiwei pat ki bynta jong ka Saians. Ka jing-wad jong u mynta ka pyiar naduh ki khniang ki bsiah ha khyndew haduh ki met bneng ha ka sahli.

Da kaba peit thuh ia ki sim ki doh bad ka mariang, u ioh bun ki jingmut kiba thym-mai. U pyrkhat ba shisha u briew ruh u lah ban her ha ka suin lyngba ka mashin. Ha kawei na ki jingdro jong u la lap ia kawei ka jingdro ia ka tiar kaba pyni kumba ka noh na suin. Lada u la lah ban thaw ia kane ka mashin, un jin da la long uba nyingkong ban shem ia ka eroplein. Hynrej, wat la kam long ka eroplein ruh, kaei kaba u la shem pat, ka long ka parashut. Kane ka long kum ka iing jain ba la set ia ki jingpei, baroh kaba larap ia u briew ba un pynhap ialade na suin sha khyndew khlem da pynmynsaw ialade.

Ka duriaw bad ki jhad kiba per, ha ka ki pynpyrkhat pat ia u Leonardo da kumwei pat. Kane ka long "ka jhad ban pynngam ia kawei pat ka jhad." Ban leh kumta, u pyrkhat

dei kawei ka lieng rit kaba tap da ka nar, ka ban suh napoh napoh duriaw shaduh syn- dah jong kata ka jhad bad hangta yn sa pyn- ngam ia kata ka jhad. Kane ka lieng poh duriaw kaba u shem thymmai ka dei kata kaba la khot mynta, ka *Submarine*.

Ha kane ka bynta, u Leonardo u la shem thymmai ruh ia ka riam ngam um kaba don ki jingsop kti kiba, iasnoh ha ki shyn- riah kti kum ki shynnriah kjat jong ki han khnang ban kham iarap ha kaba jngi. U ju pyrkhat ruh ba u nongngam um u dei ban don u sum ban rah khnang ban iada ia u na ki dohkha bad ki mrad poh - duriaw kiba mynsaw.

Namar ka jabieng kaba proh jong u bad ka jingriewspah ha ki jingai jingmut thymmai la ju khot ia u da ki nongsynshar ban ai jingmut ha ki kam kiba ktah ia ka ri bad ka shnong ka thaw. Ha ka snem 1503 la don ka ka jingialeh tuma hapdeng ki hima jong ka Pisa hapoh ka Italy bad ka Florence. Ha kane ka por, u nongsynshar ka Florence u la khot ia u Leonardo ban wan iarap. U Leonardo u ai jingmut ban khang ia ka wah Arno na kaba tuid sha Pisa bad da kata kan pynduh ruh ia ka kadlieng ka Pisa. Nangta u sain dur ruh ia ka den-um halor kane ka wah bad ia ki mashin ban tih ia ki lunur um kiban pyhphai noh ia ka um sha duriaw.

U Leonardo u la ju don ruh ka jingpyr- khat ban pynlong ia ka wah Arno kaba kham

heh khnang ba kan long kaba larkam ha ka leit ka wan bad ka kit ka bah. Ia kane, u pvrknat ban tih pynheh shuh ia ka. Kane ka plan jorg u kan iarap ruh ia ka Florence ban ioh um na ka bynta ka rep ka riang.

Ha ki snem 1484-1485 la don ka khlam ha Milan. U Leonardo u ai jingmut ia u nongsynshar ka Milan, u Ludovica ban thaw ia ki surok ar kyrdan bad ia ki lunur poh khyndew ban kit ia ki jakhlia jakhlaid. Hynrei tang shu jah ka khlam, u Ludovica um sngew donkam shuh ia kine ki plan baroh bad u kyndat ia ki sharud kum ki jingphohsniew bym lah long.

Ki riew donsap kiba la pynpaw ia ki sap jong ki ki ju ioh ia ka jingpeit, ka jingithuh bad ka jingiarap na ki Syiem bad ki nongsynshar. Kaba kum kane ka jingithuh kam shym la wan suk ha u Leonardo. Naduh ba u kpa jong u u la ieh ia u ban ieng ha la ki jong ki kjat, u Leonardo u la sah marwei ha ka jingduk. U im da kaba die ia ki dur kiba u dro ne pyndro ia kiwei. Ia lade shimet ruh u im duk katba lah Da kaba iai shah, khatduh u ioh ia ka jingithuh bad ka jingiarap. Hynrei um shym ioh ia ka ha la ka jong ka Ri, ha Florence. Dei ha ri France ba u la ioh ia ka jingiarap bad jingithuh haba u Syiem Francis I u khot bad pdiang sngewbha ia u bad ai ia u ia ka penshon kaba heh.

Ha kine ki sngi haba ka jingim ka la jan kut, u Leonardo u dang pyrkhat bun ki kam

kiba u dei ban pyndep. Hynrei u tip ba un nym lah shuh ban pyndep ia ki. Kumta ha ka jingsngew sahnud bad ki jingsugew bynniaw u khlad noh na ka pyrthei ha ka 2 tarik u Jym-mang, 1519.

—X—

U Myllung ka Ri Bilat

Ym don shuh ka pyrthei kaba la shai ka bymtip ne iohsngew ia ka kyrteng U Shakespeare. U long u myllung bad u nongthoh drama uba khraw tam ba ka pyrthei ka la pynmih. Haduh mynta ia ki kot jong u la pule bad iai pule ha kylleng ka pyrthei bad la pynkylla ia ki sha ki jait ktien kiba pher ba pher.

La kha ia u William Shakespeare ha ka 23 tarik April, 1564 ha ka nongrit jong ka Stratfordon-Avon. U long khun uba lai jong u John Shakespeare bad ka Mary Arden kiba don baroh saw ngut ki khun shynrang bad saw ngut ki khun kynthei.

U kpa jong u u trei ia ka kam shna bad die jingsop kti. U long u briew uba paw khmat ha shnong ha thaw bad uba bit ba biang ha ka ioh ka kot.

U Shakespeare u ioh ia ka jingshong skul jong u ha Stratford hi. Hynrei wat lada u la leit skul, um shym leit pule eiei ruh ha ki kyrdan University.

U Shakespeare u la poi kha haba u dang 18 snem karta. Ka lok jong u, ka Anna Hatway ka la shwa ia u da ka 8 snem.

Ha ka por u Shakespeare, ka jingialehkai thiahtar ka dang sdang ban roi ha ka nong-bah London. Ki don ki kynhun kiba ju ialehkai thiahtar ha iing bad habar kumjuh. Ki iaid na kawei ka jaka sha kawei pat ban falehkai la ka long ha madan, ha phyllaw ne ha iing skul.

Dei na ka bynta kine ki jingialehkai thiahtar ba u Shakespeare u thoh ia ki drama jong u. U la thoh baroh 37 tylli ki drama kiba kynthup naduh ka snem 1591 haduh 1611.

U Shakespearu u la sdang ban thoh drama haba u la dap 28 snem karta. Ha kaba thoh ia ki drama jong u, u shim kylliang ia ki jingiathuh khana na ki khana-tang ne na ki histori kiba la don lupa. Hynrei u long uba stad bad uba nang haduh katta katta ban fathuhkhana. U wanrah bun ki jingkylla sha kine ki khana bad u pynrung sa da kiwei pat ki kyrteng briew ha ki ban pyniadei bad ki jingjia. U pynim pat ia kito ki briew ha ki jingiathuhkhana kiba rim bad u pynkup thymmai ia ki ha kawei pat ka dur. Ha kata ka rukom, u pynkylla ia ki jingiathuhkhana kiba rim sha ki khana drama kiba thymmai kiba bang bad kiba 'sngewtynnat.

U Shakespeare u long u riew peit-thuh uba jylliew ia ka long-briew man-briew. Ki jingthoh jong u ki tawiar sawdong la ka long-briew man-briew naduh u Syiem u Patsha ha iing paki dulan haduh u rit u ria ha surok syn-

kien. Ha ki khana jong u u kren shaphang ka jingheid, ka jingiashun, ka thma, ka jingsuk, ka long-iing long-sem, ka synshar khadar bad kiwei kiwei pat ki mat kiba ktah ia ka long-br ew man-briew. Lyngba kine, u sei ruh ia ki symboh jingpyrkhat kiba khraw bad kiba jylliew haduh katta-katta. Lyngba ki jingthoh jong u, u pynpaw ruh barobor ia ka jingjop jong kaba bha halor kaba sniew.

Don ki nongthoh kot kiba poi sha ka duk, Hynrei u Shakespeare um shym long kumta. La um long uba da riewspah, hynrei u long hi uba bit ba biang ha ka ioh ka kot.

U Shakespeare u la iap noh ha ka snem 1616. Ia ki jingthoh jong u la pynmih hadien da kito ki nongialehkai kiba ju ak ia ki drama jong u.

—X—

Benjamin Franklin

Kum u khynnah u Benjamin Franklin u la foh bun ki jinghikai na u kpa jong u. Kawei na kita ki jinghikai ka long na ka Kitab Proberb u Solomon (22:29) kaba ong: "Me iohi ia u briew uba minot ha la ka kam? Un ieng ha khmat ki Syiem kein, un nym ieng ha khmat ki briew kiba poh." Shisha u Benjamin Franklin, u briew u bym shym la shong skul, u la ieng ha khmat kiba khraw ba tri, bad u la ia bam lang ha kajuh ka miej bad u Syiem jong ka Denmark.

La kha ia u Benjamin Franklin ha ka snem 1706 ha Boston, America. U long u khun uba khatlai bad uba khatduh napdeng ki 17 ngut ki khun jong u nongthaw mombati, u Josiah. La phah skul ia u Benjamin hynrei u tang shu dap shiphew snem, u kpa u la shim noh ia u ban pyntrei kam ha ka dukan die mombati jong u. Kumta u Benjamin um shym la ioh leit skul pura.

Kumba ar snem u Benjamin u la trei bad u kpa. Hadien kata la phah ia u ban leit trei noh bad u hynmen jong u uba shon kot bad uba ju pynmih 'kot 'khubor. 'San snem eiei u la trei bad u hynmen jong u haba ka jingrapher jingmut jong ki ka la pynlong ia u Benjamin ban iehnoh syndon ia ka kam.

Hadien ba u la 'iehnoh ia ka kam bad u hynmen jong u, u Benjamin u la mih noh na Boston ban shang wad kam sha kiwei pat ki nongbah. Ha kane ka jingshang wad kam jong u, u la leit poi sha ka nongbah Newyork bad Philadelphia kiba jngai da ki 300 mer. U la lcit poi wat sha Bilat bad ban trei hangta katto-kat-ne por. Ka jingbymbit bym biang jong ka kam ka jam ka la pynbor ia u ban wan phai biang sha America.

Hadien ba u la wan phai biang sha la ka ri, khatduh u la iakynduh ia uwei u paralok uba la tyrwa ia u ban seng lang noh la ka jong ka kam shon kot. Da kaba shim ram na u kpa jong uta u paralok, baroh arngut ki la pynieng

la ka jong ka jing shon kot. Hynrei kane ka jingiatrei lang jong ki kam shym la neh satia. Uta u paralok uba im tang ha ka dih ka bam bad ka leh sngewbha u la iehnoh ia ka kam ha shiteng lynti Da ka jingiapynbeit, la aiti noh ha u Benjamin ia ka bisines baroh kawei.

La don kiba pyntieng ia u Benjamin ba ka kam shon kot kam pat long kaba ioh nong, bad ha kiwei kiwei ki nongshon kot ruh ki la ngop ha ka. Hynrei u Benjamin um shym tieng satia. U la trei minot, trei shitom bad u la im adkar katba lah. Ka jingmih ka long ba ka bisines jong u ka nangroi suki-pa-suki tat haduh ba u la lah ban siew noh ia ka ram ka shah ba la shim na u kpa jong uta u paralok jong u.

Katba u dang trei la ka kam, u Benjamin u sngewthuh ruh ia ka jingduna jong ka jingshongskul jong u. Kumta u la pyrshang ruh ha kajuh ka por ban pynroi ialade ha ka jingnang jingstad bad ka jingtio jingshemphang. U la sdang ban hikai da lade ialade da kaba pyndonkam lut ia ka por kaba lait baroh ha kaba pule kot bad hikai thoh. Ka kot, "Ka Jingiaid Pilgrim" ka long kawei na ki kot kiba u la pule hiba u dang khynnah. Nancta u pule ia ka kot Kramar kaba hikai ia u kumno ban nang ban thoh ha ka rukom kaba beit U pule ia kiwei kiwei de ki kot kiba u lah ban ioh. Da la ka jong ka jingminot bad ka jingtrei shitom, u la jop thiauw ban pyllait ia

lade na ka jingsah bie j sah them bad u la long
u riewnang riewtip bad u riewstad.

Ka jingnang jingstad kaba u la ioh. ka la
iarap shibun ia u ha kaba pynroi pyniar ia ka
kam ka jam bad ka kamai kajih jong u Um
kut shuh tang ha ka kam shon kot, hynrei u
la ia id shuh shuh sa shijam ban seng bad pyn-
mih sa ia ka kotkhubor. Ha kane ka kam ruh ula
long uba jop. Ha ka kot khubor jong u um
thoh tang ia ka sain pyrthei, hynrei ia kiwei ruh
ki jingthoh kiba kyntiew ia ka sain hūma sima ka
imlang sahlang bad ka longbriew manbriew. U ju
sngewtynnat ban buh ia ki ktien sneng tien
kraw kum kine: "Kaba thiah dang shai bad
khie dangstep ka pynlong ia u briew uba
koit ba khiah, uba don uba em bad uba nang
ba stad", "Uta uba pan kylliang, un sngewsih
kylla hadien," "Baroh kaba lah ban kiar lait
noh tang ia ka jingiap bad ka khajna". "Wat
ngeit ia uta uba mynjur lut ia kaba phi ong",
"Ka long kaba eh ia ka byrni kaba
suda ba kan ieng beit," "Shiteng na ka
jingsbisha ka long kajinglamler kaba khraw"
bad kiwei pat ki jingong. Hynrei kiba kham
pher ha ka kot khubor jong u ka long ruh
ba um ju pynmih ia kano-kano ka jingthoh
pynbudnam ia no ia no. Kane ka rukom thoh
jong u ka iarap ban pyniaid bun shah ia ka
kot khubor ban ia kiwei kiwei pat.

Hadien bun snem jong ka jingtrei shitom,
u Benjamin u la kylla long u briew uba
bit ba biahg ha ka spah ka phlew bad ka jing-

don jingem. Kane ka la pynlah ia u ban ai
 ia ki sawphew snem kiba sah jong
 ka jingim jong u ha kaba shakri ia ki pa-
 ra briew bad ia la ka ri. Kawei na ki kam
 babha kiba u la leh na ka bynta la ka ri
 long ka jingseng ia ka Laibrari ha Philadel-
 phia. Ha ka por jong u ka America ka dang
 long ka ri buhai shnong jong ki Phareng.
 Ka ri bad ki briew jong ka ki dang bun kiba
 duk bad sah dien ha ka pule ka thoh. Ia
 ki kot ki sla kiba bun ruh dang hap banda
 phah naduh Bilat. Haba u iohi ia kane, u
 Benjamin u sdang ia ka kam ban seng ia ka
 Laibrari. U lum sawphew ngut ki briew kiba
 kloi ban pynlut ha kaba thied kot. Ynda
 u la lum ia u syniang na ki, u phah pat ia
 ki kot na Bilat bad u sdang artat ia katei
 ka Laibrari. Ka Laibrari ka la nang roi tat
 haduh ba kan da kylla long kawei na ki
 laibrari ba pawnam ka America. Khyndiat
 snem hadien ba u la seng ia kane ka lai-
 brari, u ong kumne shaphang ki briew ka
 Philadelphia: "Ka jingpule kot ka la long ka
 ka rukom im ki la kham tip shaphang
 ki kot, bad ha ki khyndiat snem la iohi da
 kiwei pat ba ki long kiba la ioh ia ka jing-
 hikai kaba kham bha bad ki la long kiba kham
 stad ban ia kiwei pat kiba kum ma ki kba
 don ha kiwei pat ki ri"

Ia lade ruh u la pyndonkam hok ia kitei
 ka laibrari na kaba u la ioh myntoi shibun.
 Ar ar kynta manla ka sngi u pynlut por ban
 leit pule kot bad u la pynroi ia lade ha ki

phang jingstad jong ka Saians, Philosophi bad bad ha ki jait ktien ba pher- Latin, French, German, Spanish bad Italian.

Nalor ka jingpynroi ia ka jingnang jingstad bad ka pule kot pule sla, u la seng ruh ia ka kynhun pulit kaba nyngkong, ka seng pynlip ding kaba nyngkong bad ka *Fire Insurance Company* kaba nyngkong ha ka ri.

Ha ka liang ka sain hima sima, u la ia don kti shibun ha ki kam ki jam jong ka ri. Ha ka por ba ka America ka dang ialeh ban ioh ia ka jinglailuid na ka kti ki Pharerg, dei ma u uba la leit sha France bad uba la pynkohnguh ia u Syiem jong ka ban phah jingiarap ia u rangbah shipai ka America, u General Washington. Hadien haba ka America ka ioh ia ka Jinglailuid, la phah ia u Benjamin sha France hi kum u nongkit ktien Sorkar Yuda u la wan phai na France, u la long pat uwei na kito ki riew sain hima kiba la thoh ia ka Konstitiwshon ka America. La pdiang ia kane ka Konstitiwshon ha ka snem 1788 bad ha ka snem kaba bud, la jied ia u George Washington kum u President ba nyngkong ka America. U Benjamin u la don 83 snem ha kata ka por bad u dang ialeh ban pynduh pyndam ia ka jingkhaii mraw ha ka ri.

Kiwei pat ki kam bad jingtrei jong u Benjamin Franklin kiba ka pateng ba hadien ka kynmaw ka long ha ka liang jong ka

Saians. Ha kawei ka sngi u Benjamin u iohi ia ki kam phylla jong ka ilektrik ba la pyni da uwei u riewstad saians. U Benjamin u la lyngngoh shibun. Hynrei kata ka jingiohi ka ia ring ruh ia ka jingmut jingpyrkhat jong u. U ruh u la sdang ban wad bniah shaphang jong ka, bad u la shem bun kiei kiei kiba thymmai. Da kaba pynher kot kudi hapdeng ka eriong erngit u pynshisha ia ka jingdon ding ilektrik ha ka leilieh. U la shem thymmai ruh ia u nar leilieh (lightning rod, uba pyllait ia ki driew na ka jingma bad jingmynsaw kaba mih na ka jingkhie jong ka leilieh.) Dei ma u ruh uba la lap nyngkong ia ki ar jait ki ding ilektrik kiba la ju tip kum ki *positive* bad *negative*. Nangta u la wanlam ruh ia ki ktien ba la ju pyndonkam ha ki kam ilektrik kum; *battery*, *electric charge*, *condenser* bad *conductor*. U la pynsah nam ruh da kaba u pynmih ia ka stove thymmai kaba kham pynsyaid bad kaba bam duna um-phnjang. Ia kane ka stove la ju khot ka *Franklin Stove*. Haba u la kham tymmen, u la iarap ia ki para-tymmen da kaba u shem thymmai ia ki jait iit-khmat kaba iarap ban iohi kham shai. Ban bynrap lang hangne, dei ma u ruh uba la lap nyngkong ia ka jingshisha ba ka jain rong dum ka bat ia ka jingsyiad ia kaba mynta ngi la ia tip lut baroh.

Haba u Benjamin u thoh ia ki jinglap bad jingshem jong u shaphang ka ilektrik, dang nyngkong ym don ba ngeit satia ia ki jingshisha kiba u pyni. Hynrei haba la pynkylla ia ki

jingthoh jong u sha ki jait ktien kiba bun, la shem ba ki jingpyni joug u ki long ki jingsbi-sha. Wat ka Royal Society jong ka London kaba la rkhe bein ia u ha kaba sdang, ka hap ban burom pat ia u hadien da ka medal kshar

U Benjamin um shym ioh suk ia ka jing-jop, u hap ban da iaksaid, ban da trei shitom bad ban da jaw syep. Hynrei ka jingialeh jong u ka long khamtam eh kumno ban pyn-iaid ia la ka rukom im khnang ba kan pun lynti ia u sha kliar lum jong ka jingjop. Naduh ba u dang 26 snem karta u sngewthuh ba ka rukom im u briew shimet ka don shibun ban leh na ka bynta ka jingim jong u. Kumta naduh kata ka por, u la kut jingmut ha lade ban ialeh ban im ka jingim kaba kham bha da kaba bud ia ki rukom im kiba bha ki ban farap ia u ban kiew ha ka jingim. U da buh ha ka jingthoh ia kine ki rukom im kiba u sngew ba u dei ban bud. Katto katne kiba u buh jingthoh ki long.

1. Ka jingim adkar (temperance)
2. Ka jingbuh beit buh ryntih ia kiei-kiei (order)
3. Ka jingkut jingmut (resolution)
4. Ka jingkunai (frugality)
5. Ka jingtrei shitom (industry)
6. Ka jingbat ia ka hok (justice)
7. Ka jingsngur jingmut (sincerity)
8. Ka jinglong antad (moderation)
10. Ka jinglehkhuid (cleanliness)
11. Ka jingjai-jai (tranquility)

U pyrshang khyndiat-pa-khyndiat ban bud ia kawei-pa-kawei na kine ki jinglong ba bha baroh, bad man ka sien ba u pynkhein ia ki ha ka shisngi, u da thoh tiak-pa-tiak ha la ka jong ka kot buh jingthoh. Ha kane ka rukum u lah ban sngewthuh bad iohi ia la ki jong ki jinduna bad ki jingbym lah. Hadien khatlai taiew jong ka jingialeh kumne, u shem ba um donkam thoh shuh — u la jop!

Haba uwei u paralok jong u u iathuh ba ki briew ki ju ong ia u ba u long uba sarong, u buh shuh sa kawei ka jinglong bad kata ka long ka jingsngewrit. Ka jingialeh ka long ban jop ia ka jingsarong bad ban iohi ia ka jingsngewrit, la kane ka jinglong kaba um shym poi kynmaw mynshwa, u shem pynban ba ka long kaba eh tam ban ioh. Shaphang ka jingsarong u ong : “Ha ka jingshi-sha, ym don lehse na ki jingkwah jong ngi kiba kham eh ban jop kum ia ka jingsarong. Pynkylla dur ia ka, ialeh bad ka, tied ia ka, set op ia ka, pynduh ia ka da kaba phi pynshitom sat ia lade katba phi mon, kan dang im hi, bad man ka por kan khongngoid bad kan pynpaw ia lade.”

Ha ka jinglong tymmen jong u haba u peit ia la ka jong ka jingim, u shem ba dei kine ki jinglong ba bha kiba la ai ha u ia ka jingim kaba koit ba khiah, kaba roi ba par, kaba suk ba sain bad kaba jop Hynrei u kham shon ia kine ki jinglong-ka jinglong adkar, ka jingtrei-shitom bad ka jingkuna.

U Benjamin Franklin u la im tymmen bad u la khlad noh ha ka snem 1790 haba u la dap 84 snem karta.

—X—

U Abraham Lincoln

Bun ki briew kiba kiew ban long ki riew khraw bad ki riew donnam na ka jinglong kaba rit bad kaba duk. Uwei na kum kita u dei u Abraham Lincoln. Khlem kano kano ka jingshong skul kaba biang, hynrei pynban u la kiew ban long haduh U President jong ka ri America kaba khraw.

La kha ia u Abraham Lincoln ha ka iing trep kaba rit ha Hopgenville. U kpa jong u u Thomas Lincoln u long u nongrep nongkyndong uba kynriah jaka shong na kawei ka shnong sha kawei pat.

Ha ka jinglong khynnah jong u, u Abraham Lincoln u pynlut bun ia ka por jong u ha kaba iarap kam ia la u kpa. U puh lyngkha, u thlieh dieng bad trei misteri. Tang kumba shi snem ei ei u la ioh lad ban leit skul namar u kpa jong u um salia ban phah skul ia u. U sniew bok ruh ba ka kmie jong u ka iap noh haba u dang don 9 snem karta.

Hynrei u Abraham Lincoln, u don ka jingthrang ban nang pule bad thoh bad ban khein jingkhein Kumta u ju hikai hi ha la iing.

Ia ki kot bunsien u shu pan kylliang na ki briew. Ki kot kiba u ioh nyngkong ban pule ki long *Ki Phawer U Assop, Ka jingiaid Pilgrim* bad *ka Kotbuh*. Ha kane ka rukom u la ioh ban pule ruh ia kiwei pat ki kot kiba iadei shaphang ka Ain bad Synshar Khadar.

Haba u la kham san U Abraham Lincoln um trei shuh tang ha la iing. Teng teng u leit iarap ia kiwei pat ki para-nongrep bad da kata u ioh pisa katto katne U la trei ruh kum u nongkhawa lieng bad u nongdie jingdie ha ki dukan jong kiwei pat.

U Abraham Lincoln u la long ruh uba khlain ha ka bor met. Wat haba dang khynnah, u lah ban pom diehg la kum u rangbah. Ka iingkhlain jong u ha ka bor met ka la pynlong ruh ia u u nangialympat uba khlain. U ja iashim bynta barabor ha ki jingiakop ialympat bad kham niar ba un shah rem.

Kine ki kam jong u baroh, ki la iarap pynithub ia u sha ki briew kiba bun. Shen la pynieng ia u ban ialeh ilekshon sha ka dorbar thaw ain jong ka Illinios. Ha ka sien kaba nyngkong u la shah rem, hynrei u la jop ha ka sien kaba ar ia kaba u la ialeh ha ka nem 1834.

U Abrabam Lincoln u la pynpaw ia lade kum u nongmih khmat uba tbit jong u paidbah. U long u nongkren uba pnah. Ki ktien jong u ki long kiba lyngkot hynrei kiba ring ia u paid-

bah. Nalor ka jingbit jong u kumu nongkren, u la pynpaw ruh ia ka jinglah jong u ban trei na ka bynta ka jingbha bad ka jingkyntiew jong ki paidbah.

Kine kiei-kiei baroh ki la siang ia ka lynti ba un poi sha ka kam kaba ha khlieh duh jong ka ri. La jied ia u ban ialeh ia ka ilekshon sha ka kam President kaba long ka kam kaba ha khlieh duh jong ka ri. U la jop ha ka ilekshon bad u la long u President ka America naduh ka 6 tarik November, 1860.

Ha kata ka por, ka America ka long ka ri jong ka jingkhaii briew. Ki Negro ki long ki mraw jong ki dohlieh iakiba la die bad la thied kum ki irad. Kane ka jingkhaii briew ka jur khamtam eh ha ka bynta kaba shathie ka America namar ki donkam bun ki briew ban pyntrei ha ki lyngkha rep kynphad.

Don kiba pyrshah ia kane ka rukom kaba pynpoh ia ka long-briew man-briew. Ki briew kiba shong shaphang shatei ka America ki pyrshah ia kane ka rukom. Ki briew kiba shaphang shathie pat kim kwah ban pynduh ia ka.

U Abraham Lincoln u long uwei na ki nongialam uba pyrshah jur ia kane ka dustur. Kumta haba u la long President u la pyrshang ban pynduh ia ka. Hynrei u la iakynduh ia ka jingpyrshah kaba jur na ki briew kiba shong shathie jong ka ri. Kane ka la pynpait ia ka America arliang wak. Ki briew kiba shong sha-

phang shathie jong ka ri, ki khlad noh na ka America bad ki seng ia ka ri ba laitluid la ka jong.

Ka jingiapait ka America kam shym la wan lam ia ka jingsuk. Kawei ka bynta ka ia kynad bad kawei pat. Kane ka la pynpoi shaduh ka jingialeh thma kaba jur ha ka snem 1861.

Ka thma ka la neh saw snem kynthih. Hajan kaba kut jong kita ki saw snem, la tied biang ia u Abraham Lincoln kum u President. Kane ka la ai bor thymmai ia u bad u la lah ban wanrah ia ka jingjop ha ka thma. U la lah ruh ban wanlam pat ia ka jingiatylli jong ka ri sa shisien pat.

Kum u President bad kum u briew, la ju kren ia u Abraham Lincoln ba u long uba khraw, hynrei uba bha, uba leh rit bad uba ju iarap ia u rit u ria bad u duk u suk.

Hynrei hapteng ka jinglong kum kata, ki don kiwei pat kiba shun ia u. Dei ha ka ki kti jong ki ba la knieh kynthet noh ia ka jingim jong u. Ha ka 14 tarik u April. 1865, haba u dang shong peit kai thiatar, la siat ia u da uwei u riew runar, bad tang ha ka step kaba bud hi, u khlad noh.

Wat la u Abraham Lincoln um don shuh la slem, hynrei ka kyrteng jong u ka iai-im ha ki paidbah jong ka America. La iai kynmaw ia u haduh mynta kum u briew bad u President uba khraw.

U Loius Pasteur

Haba u briew u shah dait ksew, u ioh ia ka jingsumar na ka *Pasteur Institute* kaba long kum ka kynja hospital kaba ai dawai dashin bad jingsumar ia kito kiha shah dait ksew lamwir. Kum kane ka jaka ai jingsumar la buh ruh hangne ha Shillong ha ka 4 tarik Nawien (November), 1915. La don ka jingthmu ban buh ia kane ka Institute ha Sylhet, hynrei na ka bynta ka jingbit jingbiang jong ka jinglong ka suin bneng, la sngew dei ban buh ia ka hangne ha Shillong.

La jer ia kane ka jaka ai jingsumar ha ka kyrteng jong uwei u Saientis uba khraw, u Loius Pasteur, uba la lap nyngkong ia ka dawai shah dait ksew lamwir. La kta ia u ha ka 27 tarik u Nohprah, 1822, ha kawei ka nongrit kaba kyrteng ka Dole ha ri France. U kpa jong u u dei u shipai ha ka kynhun shipai jong u Napoleon, uta a General Shipai uba khraw ka ri France uba phohsniew ban jop bad ban synshar ia ka pyrthei baroh kawei.

Kum u khynnah skul, u Loius Pasteur um da long eh uba nep jabieng ; hynrei, u long u khynnah uba minot, uba trei shitom, uba neh jingmut bad uba trei janai ia ki kam jong u.

Haba u dang long tang u khynnah, u ju iet bad sngewtynnath eh ban dro jingdro, bad u da long ruh uba tbit bha ha kane ka kam. U ju dro ia ka dur u kpa bad ka kmie jong u bad

jong ki paralok parajor. Ki nongdro dur kiba nang bha ki ju iaroh shibun eh ia ka jingbit jong u kum u nongdro jingdro.

Wat la u ieit ia ka jingdro, hynrei ka nusib jong u ka ialam ia u sha kawei pat ka lynti-ka Saians. Dei ynda haba u la kham samla ba u iakynduh bad ki nonghikai Saians kiba la plie ia ki jingmut jong u ban rung sha ka pyrthei jong ka Saians. Shen u la pynpaw ia ka jingbit jong u ha kane ka lain ha kaba u la neh haduh kaba kut.

Ha ka snem 1857 hadien ba u la pyndep ia ka jingpule jong u, la shim ia u kum u Director jong ka skol jong u hi. Ka Saians ha kato ka por kam pat ioh ia ka jingithuh kaba pura U Pasteur um shym ioh satia ia ka jaka trei bad ki tiar ki tar kiba bit ba biang. Bunsien u hap ban thied hi ia ki tiar kiba donkam na la ka jong ka pla. Namar ba rit eh ka jaka, u hap ban shu par ban leit sha ka kamra trei jingtrei.

Hapdeng bun ki jingeh bad jingpynwit, u Pasteur um shym man thait ban wad ia kiei-kiei kiba rieh jong ka mariang lyngba ka Saians. Haba u dang hikai ha ka nongbah Lille, la wan rah ha u ia kawei ka jingeh kaba iadei bad ka jingpynmih wain na ka shini bit. Kane ka nongbah ka long kaba pawnam ha ka jingpynmih wain na ka shini bit. Hynrei na ka daw jong ka rukom pynthnam kaba bakla, ka wain ka kloï ban sniew.

Kane ka la wanrah ia ka jingduh kaka khraw ia ki briew bad ia ka ioh ka kot jong ka ri. Ki briew ki la leit sha u Pasteur ban pan jingiarap.

U Pasteur u leit sha kamra trei kam jong u. Hadien ka jingwad bniah u shem ba ka jingshit ka long ka atiar kaba khlain ban pyniap ia ki khniang jingpang U shem ruh ba hadien ka jingthnam, ka jingmad ka sah kumjuh. Na kane ka jingshem jong u, la mih ka rukom pynthnam kaba la ju leh ruh ha kiwei pat ki jait jingbam kum ha ka dud. La ai kyrteng ia kane ka rukom pynthnam *Pasteurization*, ha ka kyrteng jong u nongshem jong ka hi.

Kane ka jinglap jong u Louis Pasteur ka la pynim ia ka ioh ka kot jong ka ri France hi. Na ki jingmih na ka wain, ka France ka la lah ban siew dep ia ka ram jong ki Prussian ha ka snem 1870. U Patsha Napoleon III haba u iohi ia ka jingtrei u Louis Pasteur u bei tyngka ban thaw jaka trei (laboratory) kaba kham heh na ka bynta une u saiantis.

Ka jingri khniang rusom ka long kawei pat ka kam kamai kajih jong ka ri France. Hynrei kam lah ban im namar ka jingdon jong ka jingpang kaba pyniap ia kitei ki khniang rusom. U Pasteur u pyrshang ban wad sa ia kane ka kam. San snem u dem ha ka kam bad u sa lap ia ka daw. Ka kam

ka la khie im pat bad ki briew ki la lait na
ka jingduh kaba jur.

Hapdeng ki jingjop kiba khraw, u Pasteur u ia kynduh ruh bun ki jingeh ha ka jingim jong u. Ha kane ka por u kpa jong u u khlad noh. Ar ngut na ki khun jong u ruh ki khlad noh; bad ia lade, u ioh pang iap shiliang kaba la pynlong ia kawei ka kti jong u ka bym larkam shuh. Hapdeng ka jingdiaw bad ka jingsngewsih kaba khraw, u donbok shibun ban ioh ia ka lok kaba bha bad kaba sngewthuh. Dei ka Marie kaba pyntngen bad pynshlur ia u hapdeng kine ki jingsngewsih baroh.

Hapdeng ki jingshem jong u ha lade shimet, u Pasteur um shym duh mynsiem ban trei ia ki kam jong u. Ha ka snem 1877 la ring ia u sha ka jingpang kaba ktah pat ia ki jingri jingdup. Haba ki la ioh ia kane ka jinpang ki jingri ki shu sngaid kynsan bad ki shu iap. Da ka jingwad jong u, u Pasteur u lap ia ka daw bad ia ka buit ban iada na kane ka jingpang. Kumjuh ruh u la lap ia ka dawai kaba iada na ka khlam kholera syiar.

Hynrei ka kam kaba khraw jong ka jingim une u saiantis ba ka pyrthei ka kynmaw eh ka long ka jinglap ia ka dawai shah dait ksew lamwir. Myn haba u dang khyannah, la iathuh ba ka la ktah shibun ia u haba 8 ngut ki briew. ki la iap na ka jingshah dait ksew

lamwir. Ynda u la rangbah, u la pyrshang ban wad ia ka dawai pyrshah ia kane ka jingpang ba shyrkhei.

Na ki jingshem jong u, u Pasteur u shem bad ioh jingmut ba na ka bih jong u mrad ba lamwir hi lah ban shna ia ka dawai pyrshah ia kata ka bih hi. U pynshongnia ba lada pyntlot noh ia ka bor jong ka bih jong u 'sew lamwir, da kane kajuh hi ka bih lah ban pyndonkam ia ka ha kaba iada na ka jingpang shah dait 'sew lamwir. Kumta u la pyrshang ia kane ka buit thymmai ha ki mrad shwa. Da kaba thom ia ka jingma ia la ka jong ka jingim, u kjit ha ka tyndong klas ia ka umbiah tyrtho jong u 'sew lamwir bad ia kane ka bih u injek pat ha ki rabbit. Haba ka jingpang ka la sdang ban kem ia kita ki rabbit, u sei noh ia u bud-lum jong ki namar dei ha kine ki bynta ba ka bih jong ka jingpang ka rung bha. Nangta u thad pyrkhian ia kine ki bud-lum rabbit kumba khatsaw sngi eiei da kaba pyrkhath ba ka bih kan duh bor. Ia ki kynja um ba dam bit kiba mih na kine ki budlum rabbit, la pynrung ha kiwei pat ki mrad; bad la shem ba kata ka bih kam shym pynlamwir satia ia kita ki mrad, hynrei ki iada pynban ia ki na ka jingpang shah dait 'sew lamwir.

Wat la u la shem ba kane ka dawai shah-dait 'sew lamwir ka la trei kam ha ki mrad, pynban um pat nud ban pyrshang ha ki briew.

Ka la long da ka jingpynbor kaba jur ba u la
 ap ban pyrshang ha u briew haba, ha kawei
 ka sngi, uwei u khynnah, u Joseph Meister,
 haba u la shah dait ha u 'sew lamwir, u la
 wan mareh sha u Pasteur ban pan jingiarap.
 U Pasteur u iohi ba u khynnah un nym ioh
 jingiarap na ei na ei ruh bad ba kaba sah ia
 u ka long satang ka jingiap Kane kam shah
 shuh ia u Pasteur ban shu pcit. La pynbor ia
 u ban pyrshang ia ka lad pynkoit kaba u la
 pyrshang ha ki mrad. Kumta u la injek ia u
 Meister da ka bih kaba na u budlum jong u
 rabbit uba la pynrkhiang khatsaw sngi. Hadien
 khatar injek, u Meister u la nang koit nang
 koit haduh khatduh, u koit syndon phar. U
 Meister u la leit phai sha la shnong da ka
 jingkmén; hynrei ym don u briew u ban kham
 shad kmén ban ia u Pasteur. Dei naduh kane
 ka por artat ba la mih pyrthei ka dawai shah
 dait 'sew lamwir kaba la long ka jingkyrkhu
 kaba khraw ia ka pyrthei.

U Joseph Meister u kvlla long hadien u
 nongtrei ba rit jong u Louis Pasteur hi U
 la sngewieit ruh ia u Pasteur haduh katta
 katta na ka bynta ka kam ba bha kaba u la
 leh na ka bynta jong u. Ha ka snem 1940,
 haba ki German ki la wan biar thma ia ka
 France, ki la wad ia ka jaka tep jong u Pas-
 seur bad ki la kylli na u Joseph Meister. Ban
 ia kaba iathuh ia kata ha ki nongshun, u
 Joseph-Meister u jied ia ka jingiap. U la
 pyniap ia lade.

Hapdeng ka jingtrei ba jar-jar jong u, ka ding jong ka jingieit ri kam ju lip na ka dohnud jong u Pasteur. U ieit ia la ka ri bad u phla ba ka jingpyrkhat jong u ia la ka ri ka pynlong ia u ban kham trei shitom shuh shuh. Haba ka France ka shah jop ha ka snem 1871, ka Sorkar Italy ka la tyrwa ia u ban shim ia ka shuki Chemistry (ka sojek ha ka Saians) ha ka University jong ka Pisa ha ka tulop kaba heh bad ka ban wanlam ruh shibun ki jingmyntoi ia u shimet. Hynrei u la kyntait bad u la jied ban shah shitom ryngkat bad kiwei pat ha la ka jong ka ri. U la pynmih ruh ia ka kot lyngkdop ha kaba u pyni bad kdew ia ki jingmyntoi jong ka Saians, ka jingbym bit bym biang jong ki jaka trei Saians (laboratory) bad ka jingbym pynshlur ia ki samla France ban pyndonkam ia ki lad ka Saians. Hynrei ka Sorkar France ka la khein sting ia ki jingpyni jong u baroh. U iam pangnud haba ka France ka shah jop ha ki nong Prussia ha katei ka snem.

Ban pynbud bad pynhiar shuh shuh ia k jingtrei kam u Pasteur, la seng ia ka Pasteur Institute ha ka snem 1888. Kane ka Institute ka la shimti ia kam u Pastuer. Ka ai training ia ki khynnah skul, ka ai dawai ia kiba shah dait 'sew lamwlr, bad ka wad ia ki lad jingpynkoit na ki jingpang Diptheria kaba ktah eh ia ki khyllung. Ka la lap ruh ia ka dawai BCG ban iada na ka T.B. Kane Institute ka la lap ruh ia kiwei pat ki dawai ban iada

bad pynkoit na ki jingpang kiba pher ba pher.

U Louis Pasteur u la long u briew jong ka jingialeh. U long u briew u bym ju iehnoh ne shongthait na kano kano ka kam kaba u la shim. Ka dei lyngba kane ka mynsiem kaba la wanrah ha u ia ka jingjop bad ka nam ha ka pyrthei.

U Louis Pasteur u la im thymmen. Ha ka jinglong tymmen u la khlad noh ha ka snem 1893.

—X—

U Rabindra Nath Tagore

Naiwing, shi hajar khyndai spah khatlai. Kynsan la mih ka khubor kaba pynkyndit ia ka pyrthei India baroh kawei : u Rabindra Nath Tagore u la ioh ia ka khusnam *Novel Prize*, ka khusnam kaba khraw tam ha pyrthei.

La kha ia u Rabindra Nath ha ka 7 tarik u Jymmang (May) 1861 ha Jorasanko, ka bynta kaba don sha phang shatei jong ka Bengal. U dei u khun uba khatsaw jong u Debendra Nath Tagore bad ka Sarada Devi. U para uba bud ha u u dei uba khatduh eh na baroh shi para. Une u iap noh haba u dang rit. Kumta u Rabindra Nath u shim pli ia ka jaka jong u kum u khun khatduh. La ju khein bad ju pdiang ruh ia u kumta da kiba ha iing ha sem.

Ka iing u Rabindra Nath Tagore ka dei ka iing jong ki briew kiba nang ba stad bad ki nongialam ha ka imlang sahlang, ka jingkyntiew ia ka jingnang iingstad bad ka khaii ka pateng. U Dwakar Nath, u kpa-rad jong u u la long u nongseng ia ka Hindu College ha Calcutta ha ka snem 1817. U la long ruh u nongialam ban pynduh ia ka *sati*, ka dustur ki Hindu ha kaba ka tnga ka thang im ia lade ryngkat bad u tnga ha ka jingthang jong u. U Dwakar Nath u la long ruh u nongmait lynti ha ka khaii ka pateng da kaba seng ia ka Bank la jong, ka *Union Bank*. U la seng ruh ia ka kompani khaii, ka *Carr. Tagore and Co.* kaba u la pynieng lang bad u nongkhaii Phareng, u William Carr.

U kpa jong u ruh, u Debendra Nath u la long uwei na ki nongialam ba paw khmat ha ka por jong u. U la long u nongialam jong ka Seng niam ba thymmoi, ka Bramo Samaj ia kaba la seng da u Ram Mohun Roy. U la sdang ruh ia ka magazine *Tattvabodhini Patrika* ha ka snem 1843 ban pynphriang ia ki jingbhikai kane ka seng.

Nalor u kpa, u Rabindra Nath u don ruh ki hynmen kiba long ki khlur jong ka thoh ka tar, ka rwai ka siaw bad ka dro jingdro. U hynmen rangbah jong u, u Dwijendra Nath u long u nongthoh poitri ba paw khmat. Hapoh ka jingialam jong u, ka iing ka pynmih ia ka magazine *Bharati* kaba long ka magazine kaba paw khmat ha kito ki por. Dei ha kane ka magazine

pa u Rabindra Nath Tagore u la ioh lad ban
pynmih nyngkong ia ki poitri jong u,

Uwei pat u hynmen u Rabindra Nath
Tagore, u Joytirindra Nath u dei u nongtem
piano bad u nongthaw jingrwai. U ruh u pyn-
mih ia kawei ka magazine kaba dei beit tang
bad ki jingrwai.

Hapoh ka jingkdup jong ka iing kaba kum
kata, u Rabindra Nath Tagore u la ioh ia ka
jinghikai pule bad thoh naduh ba, u dang rit.
Wat shwa ban pynrung skul ia u, la buh
ia u nonghikai uba kyrpang ban hikui
ia ka pule ka thoh bad ia ka Jingkhein.

Ynda u la kham san la pynrung skul ia
u ha ka *Oriental Seminar*. Nangne la pyn-
kynriah ia u sha kawei pat ka skul, ka *Normal
School*. Dei katba u dang pule ha kane ka
skul ba u Rabindra Nath Tagore u la sdang
ban mad ia ka jingsngew ngiah bad ka jing-
bymmmon jong u ia ka jingpule kot ha ki kamra
klas. U iohi ia ka jingkhim bad jingpyrkhing
jong ka rukom pule kot ha ki klas katba
ma u pat, u wad ia ka pyrthei kaba kham
iar ha kaba un ioh ban pule bad jngi laitluid
ha ki subjek kiba pynsngewtynnaf ia u.

Katto-katne por hadien, la pynkynriah noh
ia u sa sha kawei pat ka skul, ka *Bengal
Academy*. Hynrei ka rukom pyrkhat bad ka
jingsngew jong u shaphang ka pule kot ha ki
skul ka neh bad ka snoh hi rdin kumjuh.

Ha kine ki snem, u kpa jong u u la kham
 pynlut por falade ha ka niam bad u ju leit
 shong leit sah sha ki jaka ba kynjah ha kjat ki
 lum Himalava. Shisien u la ialam kai ia u
 Rabindra Nath Tagore ban leit sah kai bad u.
 Ka jingthmu u kpa ka long ym tang ban pyn-
 sngewtynn timer ia u khun hynrei ban ailad ruh ia
 u ba un nang ioh ban ngam kham jylliew ha ka
 jingnang jingtip. U la pynkhreh lupa ia ki kot
 ba u khun un pule bad manla ka janmiet, un
 hikai kot ia u.

Ka jingleit sha ki lum Himalaya bad ka
 jingioh lad jong u ban don ha krung jong ka ma-
 riang ka la nang sain dur ia ka jingpyrkhat jong
 u. Um shym buhrieh shuh ia ka jingsngew jong
 u shaphang ka jinpule kot ha skul, hynrei u la
 pynpaw pyrthei syndon ia ka da kaba rai ban
 nym leit skul shuh.

Hadien ka jingiehn timer jong u ia ka skul,
 u Rabindra Nath Tagore um shym pynlut
 kai ia ka por shato shane. Hynrei u la pyn-
 lut bun ia ka por ha ka jingpule bad jingthoh
 poitri. Wat la katta, kiba ha iing ha sem
 kim hun ba un shu pep jynduh na skul.
 Kumta ki la pyrshang biang sa shisien pat
 ban phah pule noh ia u sha Bilat ban pyntbit
 ha ka Ain.

U Rabindra Nath Tagore bad u hynmen
 jong u, u Satyendra Nath ki la mih na India
 ha u Nailur (September) 1878. La pynrung

u Rabindra Nath Tagore ha ka University College, London. Hynrei kane ka jingpyrshang uh kam shvm la neh slem. Tang ar snem hadien, u kpa u phah wan phai noh ia u sha la ka ri. Kumta khlem da ioh pyndep ia ka jingpule, u Rabindra Nath Tagore u wan phai noh sha Bengal ha u Rymphang (February) jong ka snem 1880.

Kane ka jingpynkut kynsan ia ka jingpule, ka la pynkut artat ia ka ajom shong skul jong u. Nadien nangne, kawei pat ka jingim ka la sdang — ka jingim jong ka thoh ka tar, ka jingkyntiew ia ka jingnang iingstad bad kiwei kiwei pat ki jingtrei ba radbah.

Kumba la kdew teng, u Rabindra Nath Tagore u la heh la san ha ki svrngiew jong ka thoh ka tar bad ka jingshai jong ka jingnang jingstad U ruh ia lade u long uba bang bad sngewtynnai ia ka thoh ka tar khamtam eh ka Poitri. Haba u dang khatlai snem karta, u la thoh poitri bad u la long u nongai jingthoh ba manla ka por ha ka *Sadhana*, kawei pat ka magazine kaba la pynmih na ka iing jong u. Hadien ka jingwan phai jong u na Bilat, u la nang ngam shuh shuh sha ka pyrthei jong ka thoh ka tar bad ka jingnan, jingstad. Kawei ka kot hadien kawei pat ki la sdang ban mi na u khulom jong u. Tat haduh ka snem 1887, kumba khyndai tylli ki kot jong u ki la mih pyrthei kiba kynthup ia ki poitri, ki drama bad ki nobel.

Ynda la mih kine ki kot, ka kyrteŋg u Rabindra Nath Tagore ka la sdang ban phriŋg ha ka pyrthei thoh kot thoh sla jong ka Bengal. U Bankim Chandra Chatterjee, u nongthoh kot uba pawnam ha kata ka por u iohi ha u Rabindra Nath Tagore ia ka jingwan mih jong uwei pat u rædbah jong ka thoh ka tar ; bad ka jingfiohi jong u kam shym la bakla.

Ha ka snem 1910 u Rabindra Nath Tagore u pynmih ha ka ktien Bengali ia ka *Gitanjali*, ka kot poitri ba pawnam. Ka dei ka kot ha kaba u nongthoh u rwai ia ka jingrwai ainguh ia la u Nongthaw. Ha ka snem 1912, katha u dang shah sumar rang bad dang shong thait ha Shelida, u la pynlut ia ka por jong u da kaba pynkylla Phareng ia ki katto-kattne ki bynta na kane ka kot bad katto-katne na kiwei pat ki kot poitri jong u. U la lum lang ia kine ha kawei ka thup bad u ai kyrteŋg ia ka kot, *Gitanjali*, kaba mut, ki jingrwai ainguh.

Ha u bnai Jymmang (May) jong katei hi ka snem u la leit shah sumar ia lade sha London. Ha kane ka jingleit u la rah lang bad u ia ka *Gitanjali* ba la pynkylla Phareng. Ha London u la ioh lad ban pule ia ka ha khmat ki riewstad ka thoh ka tar bad ki myllung ka Bilat kum ki jong u W.B Yeats, May Sinclair, Henry Nevinson, C.F. Andrews bad kiwei kiwei pat ki riew pyrkhāt.

Ka *Gitanjali* ka la ring ia ka jingmut jong kitei ki riewstad bad ka la shon jur ia ki. Kum-

ia la pynbeit ban shon ia ka ha ka dur jong ka kot khnangba kiwei pat ruh kin ioh ban pule ia ka. Ha kaba kut jong u snem 1912 la pynmih ia ka ha ka dur jong ka kot. Tang ha ka snem kaba bud (Naiwieng 1913) ka kot ka la rah ia u nongthoh jong ka sha ki kliar lum jong ka nam ha ka pyrthei haba la jied ia ka ban ioh ia ka khusnam *Nobel Prize*.

Ka *Nobel Prize* ka la ialam ia u Rabindra Nath Tagore sha kylleng ka pyrthei. La khot ia u da ki ri kiba bun ban leit kren ba ki jing-falang bad ki University jong ki. U Rabindra Nath Tagore u la bun kam ha kaba leit jngoh kawei ka ri hadien kawei pat. U la leit sha U.S.A., Bilat, Shaina, Peru, Italy, Russia, Indonesia, Canada, Germany, Persia, Japan bad Sri Lanka.

Ha kine ki ri baroh u Rabindra Nath Tagore u la kren shaphang ka thoh ka tar, ka jingnang jingstad, ka kolshor bad niam. Da kine ki jingkren jong u shabar ri u la kylla long ruh u nongmih khmat bad u nongkit ktien syiem jong ka ri India.

Hadien ka *Nobel Prize* bun kiwei pat ki kot u Rabindra Nath Tggore. ki la nang mih. Tat haduh ka snem 1941, shwa ba un khlad noh na ka pyrthei, u la thoh palat 100 tylli ki kot kiba kynthup ia ki Poitri, Drama bad ki Nobel.

Wat la ka dei ka thoh ka tar kaba la wanrah ia ka nam u Rabindra Nath Tagore,

hynrei ngim lah ruh ban iaid lait ia kiwei pat ki jingtrei jong u ha ka liang ka jingkyhtiew ia ka jingnang jingstad, ka dro jingdro, ka rwai ka siaw bad ka bynta jong u ha ka sain pyrthei.

Ar snem hadien ka jingwan phai jong u na ka jingpule na Bilat, u Rabindra Nath Tagore u la ia poi kha bad ka Mrinalini Devi. Kata ka dei ha u snem 1883. Hadien ba u la don khun don kti, u kpa u buh noh ia u ban long u nongpeit bad nongpyniaid ia ka khyndew ka shyiap, ki jaka puta jong ka iing ha North Bengal. Na ka bynta ka jingbit jingbiang jong ka jingtrei jong u, u la leit sah noh ryngkat bad la ka iing ha ka shnong rit Shelida.

Ka Shelida kam pat don skul. Na ka bynta ka jinghikai ia ki khur, u Rabindra Nath Tagore u buh ia ki nonghikai kiba kyrpang ban hikai Jingkhein, English tad Sanskrit. Ia ka Bengali u hikai hi bad ia ka Phareng, u foh da uwei u Phareng uba kyrteng u Lawrence.

Ka jinghikai ba la iing ka biang eh na ka bynta shipor, hynrei ynda ki khun ki la kham san, la donkam hi ban phah ia ki sha kano kano ka skul. Kane ka jingdonkam ka la ialam jingmut ia u Rabindra Nath Tagore ban seng la la ka jong ka skul. Kawei pat ka jingpyrkhat ka long ruh ka jingkwah jong u ban sam dur ia ka rukom hikai skul ha ka rukom kaba u pyrkhat.

U Rabindra Nath Tagore u la mad ia ka jingkhong jong ka rukom ai jinghikai ha ki skul. Mynta u la' ioh lad ban pyrshang ia ka rukom ai jinghikai skul ha ka rukom kaba u pyrkhath bad mutdur.

Ha u, ka skul ka dei ban long sha jngai na sor ha kaba ki khynnah kin don hajan ka marang. Wat ia ki jinghikai u ban ban pynlong ha bar haba ka bneng ka shah.

Shuh, shuh ki khynnah skul ki dei ban mih na la iing ban leit shong leit sah ha ki hostel jong ka skul. Kumjuh ruh ki nonghikai ki dei ban shong ban sah hajan ka skul ba ki iing ba la pynkhreh lupa. Ka jingmut jong kane ka long ban wanrah ia ka jingiajan hapdeng ki khynnah skul bad ki nonghikai.

Nalor ki jinghikai ia ki kot ki sla, ki khynnah skul ki dei ruh ban trei ban ktah. Ki dei ban peit hi ia ka jaka shong jaka sah jong ki bad ki dei ruh ban trei ban ktah kum ha ka thung ka tep.

Halor kane ka nongrim, u Rabindra Nath Tagore u la seng ia ka skul jong u ha Sant nikan ha ka snem 1901. U ruh bad la ka iing u leit sah noh ha kane ka jaka.

Ka skul kam don jingmih eiej. U Rabindra Nath Tagore u bei hi ia ka jinglut jingsep na lade. Na ka bynta ka jingdawa jong ka skul, u hap ban die noh wat ia kawei, ka iing jong u.

Wat ka lok jong u ka hap ban die noh ia ki jingdeng ba kordor jong ka ban pynmih pisa na ka bynta ka skul.

Lyngba bun ki jingeh, ka skul ka la nang heh. U Rabindra Nath Tagore u la shat sa kawei ka jingmut ban pyniar shuh shuh ia ka skul bad ban pynlong ia ka University kaba kham pher, ha kaba ki kolshor ba pher jong ka India bad jong ka pyrthei hi kin ioh ia ka jaka ha kane ka skul-bah. Ka jingmut jong u ka long ba ka dei ban long ka jaka pdeng ha kaba ka pyrthei kan lakynduh lang, ha kaba ki riewstad na kylleng ki ri kin wan sha ka ban sam lem ia ka jingtip bad ka jingstad jong ki.

Kane ka jingpyrkhat ka la rung ha u Rabindra Nath Tagore hadien ka thma Bah kaba nyingkong. Ha kajuh ka por u la nang sain dur ia ka bad nang pynkhreh ia ki jingdonkam jong ka, kum ki nonghikai bad kiwei-kiwei pat ki jingdonkam. Dei tat haduh ka snem 1921 ba la lah ban pynlong kam ia kane ka jingthmu jong u bad la plie ia kane ka University ha ka 22 tarik u Nohprah (Deckmber) jong utei u snem. La khot kyrteng ia ka ka 'Visva-Bharati' kaba mut ka jaka pdeng.

Kumba ka la long bad ka skul, kumta ruh ka la long bad kane ka University. Bunsien ka la la kynduh mawsiang. Ban pynmih pisa, u Rabindra Nath Tagore u leit pynlong thiatar ha ki katto - katne ki nongbah ka ri India. U Mahathma Gandhi ruh u la

iarap ban pynmih hynriewphew hajar tyngka na ka bynta ka Unrversity. Kumta ka la ieng tat haduh ba ka India kan da ioh ia ka Jing-laitluid, bad la shim ia ka kum kawei na ki University Sorkar Pdeng.

Ka thoh ka tar bad ki kam kyntiew ia ka jingnang jingstad ha ka ri ki la shim shibun ia ka por u Rabindra Nath Tagere. Wat la u bang bad sngewtynnat eh ia ka dro jingdro ruh, hynrei um shym la ioh por ban trei ia kane ka kam. Dei ynda u la dap 60 snem karta ba u la sdang ban pynlut por ha kane ka kam. Naduh ka snem 1928 haba u la sdang haduh ka snem 1940, u la sei kumba ar hajar tylli ki jingdro kiba phalang ia ka long-briew man-briew bad ka mariang.

U pynlong ruh ia ka jingpyni paidbah ia kine ki jingrdo jong u ha ki nongbah ka pyrthei kum ha Newyork, Paris, Berlin bad ha kiwei pat ki nongbah. Wat la ki jingdro jong u kim shym la wanrah ia ka nam kumba long ki kot, hynrei ki la ioh ia ki jingiaroh na kiba bun ki stad ki jhad jong ka dro jingdro.

Wat hadien ka jingkhlad noh jong u, la ju leit rah ia ki jingdro jong u sha bar-ri haba don kano kano ka ekshibishon jong ki jingdro.

U Rabindra Nath Tagore um shym la sahdién ruh ha ka liang jong ka rwai ka

siaw. U la thaw kumba ar hajar tylli ki jingrwai. Ha kaba sdang, u la thaw sur katto-katne na ki. La pdiang sngewbha ia kine ki jingrwai da ki paidbah. Kane ka la pynshlur ia u. Kumta u la thaw sur sa ia kiwei de ki jingrwai.

Ha kane ka kam, u la ioh shibun ka jingiarap na u ksiew jong u hi, u Devendra Nath uba don ka ka sap ba phyllia ban bat jingkyrmaw ia kino kino ki sur jingrwai kiba u la iohsngew shisien.

U Rabindra Nath Tagore u la thaw ruh bun tylli ki jingrwai iet ri kiba la long ka bor bad ka jingai mynsiem kaba khraw ia ki paidbah ka ri. Ar tylli na ki jingrwai jong u, *Ka Bandemataran* bad ka *Jana-Gana-Mana* ki la long ki jingrwai iet ri ka India haduh mynta.

Ryngkat bad ki kiwei kiwei kam jong u, u Rabindra Nath Tagore um shym kiar ruh ia lade na ka jingkit khlieh kum u trai shnong ka ri India. U im ha ki por ba ka India hapoh ka jingsynshar u Phareng ka khieh phaloh. Hooi, ka bynta jong u ha ka sain pyrthei kam long kum ki jong u Mahathma Gandhi, u Jawaharlal Nehru bad kiwei kiwei pat ki nongialam. U, u ieng na uwei pat u lum jong ka sain pyrthei ka India. La ka long kumno kumno ruh, haba ka kam ka dawa ba un mih madan um shym la tyngkai ban mih

kh nang ban kyrshan ia la ki para-loh para-snam.

Ka jingphiah ia ka Bengal ha ki ar bynta ha ka snem 1905 ka la pynkhih win ia ka Bengal baroh kawei Kum uwei na ki riew khmat ka jylla, u Rabindra Nath Tagore u la mih ban kren pyrshah ia ka Sorkar na ka bynta kane ka ka jingleh jong ka.

Ka jingjia kaba la kham pynkhih win shuh shuh ia ka ovrthei India ka la jia pat ha ka snem 1918. Ha kane ka snem ki pulit Sorkar ki la siat bein ia ki paidbah ha ka madan Jahanwala Bagh ha Punjab. Ha kane ka jingsiat jong ki pulit, da ki hajar ki paidbah ba khlem jingiada ki la mynsaw bad ki la iap. Ka India hi ka la iam briew. U Rabindra Nath Tagore u la pynpaw ia la ka jong ka jingsngewsih bad jingsngew pyrshah kaba jur da kaba u kren pyrshah bad da kaba pynphai noh baroh ia ki nam ki burom bad ki medal ba la ai ha u da ka Sorkar.

Ha ka snem 1932 pat u la mih ban kyrshan ia u Mahatma Gandhi uba ialeh ban pyrshah ia ka jingthmu pynpait pynpra jaitbynriew ka Sorkar. Ka jingjia ka long ba ka Sorkar ka thmu ban buh ia ki jaitbynriew ba dang sahdien, ki *Scheduled Caste* kum ki nongjied nongmih khmat kiba kyrpang hi la kajong bad ba kin nym iakhleh bad kiwei pat ki para Hindu. U Mahatma Gandhi u iohi ba kane kan pynpait pynpra ia ka jait-

bynriew Hindu. Kumta u la rai ban shah jingit jingit haduh ban da iap lymda ka Sorkar ka weng ia ka jingthmu jong ka.

U la buh tarik ban sdang ia ka jingshah jong u naduh ka 20 tarik u Nailur (September) 1932. Hynrei shwa ban sdang ia ka u thoh sha u Rabindra Nath Tagore ban wad ia ka jingkyntu jingkynpham bad ka jingai mynsiem lem jong u.

Ka jubab na u Rabindra Nath Tagore ka wan poi ha u Gandhi ha ka por shwa ba un sdang noh artat ia ka jingshah jingit. Kane ka la ai mynsiem bad nang pynshlur ia u Gandhi.

Ka jingieng skhem u Gandhi ka la pynbor ia ka Sorkar ban weng noh ia ka jingthmu jong ka. La phah ia kane ka rai sha u Gandhi hynriew sngi hadien ba u la lah shah jingit lupa. U Gandhi u sangeh noh na ka jingshah jingit, hynrei u la pynsangeh ia ka ha khmat ka jingdon ryngkat u Rabindra Nath Tagore.

Hadien ka snem 1936 u Rabindra Nath Tagore u la nang noh sha ka jinglong tymmen bad ka jingkoit jingkhiah jong u ruh ka la nang hiar nang hiar. Ha ka 8 tarik u Jymang (May) 1941, la rakhe ia ka lyngkhuh snem sngi kha jong u, hynrei ka la long ka jingrakhe sngi kha kaba khatduh. Ka khubor jong u ha kane ka sngi ka long ka jingpynrem ia ki

bor thma kiba wanrah ia ka jingjot jingpra
ha u khun bynriew.

Ar bnai hadien, ha u Naitung (July) jong
katei ka snem hi, u la khie shitom jur bad
la rah ia u sha la iing ha Calcutta. La ai ia
ka jingsumar kaba biang kaba lah ban ai.
Hynrei um shym la lah shuh ban khie khlieh.
Ha ka jingjar - jar u khlad noh ha ka 7 tarik
u Nailar, (August), 1940.

—X—

U Mahatma Gandhi

Uwei u briew uba khraw tam eh uba ka
India ka la pynmih u dei u Mahatma Gandhi.
Ka kyrteng pura jong u ka long u Mohandas
Karamchand Gandhi.

U Mahatma Gandhi u paw ha ki dur kiba
pher ha ki briew kiba pher ha India bad ha ka
pyrthei. Don kiba peit ia u kum u riew sain
hima sima ; don kiba peit ia u kum u nongialeh
lautluid uba khraw ; don kiba peit ia u kum u
riew khuid ; don kiba peit ia u kum u nong-
pyniasuk ; bad don kiba peit ia u kum u para-
lok jong kiba duk ba shitom.

La kha ia u Mohandas Karamchand Gan-
dhi ha ka 2 tarik u Risaw, 1869 ha Porbandar ;
ka nongrit ha ka jylla Gujerat. U kpa jong u,
u Karamchand u dei u kynja Myntri Rangbah
ha ka hima rit Porbandar.

Ka kmie jong u, ka Pulitbai, ka long ka briedu kaba riewblei shibun eh. Dei na ka ba u Gandhi u la kijit ia ka mynsiem niam bad ka jinglong riewblei.

U Gandhi u la ioh ia ka jingshong skul naduh ba u dang rit bad u la pas ia ka Matrik ha ka snem 1887. U la bteng ia ka jingpule jong u ha Kolej. Hynrei ha Kolej um shym la pule slem. U iehnoh ia ka jingpule ha Kolej bad hadien kata, la phah ia u ban pulc ia ka Ain sha Bilat.

U Gandhi u wan phai sha India da ka jingkyrmen kaba khraw na ka bynta ka lawei jong u. Hynrei ka jingsdang jong ka jingim jong u ka long pynban ka jingshah jop. Ka Mokotduma kaba u shim nyngkong ka dei ha kaba u iasaid na ka bynta kawei ka riew kynthai. Haha u ieng ha ka jingshari ka jinglehrai biej bad ka jingkhynniuh ki lap ia u kat haduh ba um nang ban kren eiei ruh. Khatduh um banse ban mih noh na ka jing kashari. U ai noh ia kata ka mokotduma ha uwei pat u riewsaid bad u pynphai noh ia ka pisa sha kata ka briedu.

Hadien kane ka jingshah jop kaba-khraw, u Gandhi u leit phai noh sha la shnong ban long tang u nongthoh dular uba rit.

Hamar kane ka por, la wan ka jingtyrwa ba un leit iarap ha kawei ka mokotduma sha South Africa U Gandhi u la shmi

ia kane ka lad ban pyrshang ia la ka jong ka nusib ha kata ka ri.

Ha kane ka mokotduma u Gandhi u long tang u nongiarap ia ki nongiasaid kiba dei ban iasaid ha kashari. Hynrei u Gandhi u la leh ia ka kam kaba la pynkylla bak-ly-bak ia ka mokotduma baroh kawei. Da ka jing-pyni jong u, u la lah ban pynkohnguh ia ki ar liang manla ban weng ia ka mokotduma na ka Ain bad ban ia pynbeit hi para mati khlem da leit sha ka Ain. Da kane ka jingleh jong u, u la pyllait ia baroh ki arliang mamla na ka jingsuhsat bad ka jinglut ksan jong ka kam Ain. Nalor kata la pynwan ruh fa ki baroh ar ngut sha ka jingiasuk bad ka jingiabha iamiat.

Da ka jingkmén kaba khraw, u Gandhi u la khreh ban wan phai noh sha la ri. Hynrei ki para nong India kiba don ha kata ka ri ki la kyrpad ia u ba un dang sah shwa bad ki sa katto katne por ban iarap ia ki jingeh bad ki lingshah lehbein. Ki long kawei na ki kynhun jaitbynriew kiba shah lehbein bad shah peit ibein ha kata ka ri. U Gandhi u tip bha ia kane narmar u hi ruh u la shah lehbein ha ka por ba u wan iuh kjat ha kane kari. Da ka jingkyrpad jong ki, u Gandhi ruh u la kohnguh ban sah bad ban long u nongialam jong ki.

Khatwei snem kynthih u Gandhi u la sah ha kane ka ri. U la long u nongialeh bad u

nongialam jong baroh ki nong India ban pylait ie ki na ki jingshah lehbein bad ban pynioh ha ki ia ki hok ha ka shong ka sah bad ka imlang sahleng. Ha kine ki jingialeh baroh, u la shah bun ki jingeh, ki jingshah shoh bad jingshah set patok. Hynrei dei hangne pynban ba la pynmih nyngkong ia ka 'Satyagraha' ka rukom ialeh da ka bor jong ka jingiaishah bad ka bor mynsiem khlem da ktah kti kylliang ia uta uba ialeh pyrshah.

Da ka jingialam jong u, u Gandhi u la pynioh ia ki nong India ha kata ka ri kat-to-katne ki hok ha ka imlang sahleng bad ha ka synshar khadar. U la kyntiew ruh shibun ia ka burom ka ijot jong uwei - pa- uwei u nong India ha kata ka ri.

Ha ka snem 1915, u Gandhi u la wan phai noh sha la ka ri. Ha kane ka por, ka nam jong u ka la phriang kylleng ka ri India. Kumta la pdiang burom ia u haba u wan poi sha la ka ri.

Ha la ri, ka jingialeh kaba kham khraw bad kham jur ka ap ia u. Kumta um don por ban shong kli kti. U leit na kawei ka jaka sha kawei pat, na kawei ka nongkyndong sha kawei pat ban iarap ia ki briew ha ki jingeh jong ki. Ha ki nongkyndong u iarap bad hikai ia ki nongrep kumno ba kin pynbha ia ka trei ka ktah jong ki bad kham kyntiew ia ka ioh ka kot jong ki. U hi ruh u la shong la sah ryngkat bad ki ha ka duk ka shitom bad ki jingeh kiba khraw.

Nalor ki briew kiba duk ha nongkyndong, U Gandhi u la iarap ruh ia kito ki jait briew India ia kiba la khe.n ba ki long ki jait bapoh. Kine ki long ki kynhun jaitbynriew India kiba shah lehbein haduh katta-katta. La khein ia ki ba ki long kiba poh tam. Ym shah ia ki ban ia tong um na kajuh ka jingpdjang ne na ujuh u khiew. Wat tang ban hap ka syrngiew jong ki ruh ka long kaba jakhlia. Hynrei u Gandhi u la ialeh ban pyllait ia ki na kane ka jingshah lehbein. U la ai ruh ha ki ia kawei pat ka kyrteng kaba donburom—"Ki Harijan", kaba mut "Ki khun U Blei".

U Gandhi um shym la long ruh tang u nongtrei hapteng ki briew. Naduh ka snem 1920, u la long u nongialam ia u paid nong India ban ialeh na ka bynta la jinglailtuid jong ka ri na ka kti jong ki nongwei. U la shah bun ki jingeh bad ki jingshah set patok ha kane ka jingialeh. Hapoh ka jingialam jong u ka India ha kaba khatduh ka ioh ia ka jinglailtuid jong ka ha ka 15 tarik u Nailar, 1947.

Wat la ka India ka la ioh ia ka jinglailtuid, hynrei ka la dei ban iad lymba ia ka ding bad ka snam. Ki ar tylli ki kynhun, ki Hindu bad ki Muslim kim ju iashongsuk. Kawei ka kynhun ka ialeh mar kynti ia kawei pat. Da ki hajar ki briew ki iap bad da ki hajar ki iing ki pra bad ki ing

U Gandhi u pyrshang da ka bor jong u baroh ban pynwan pat ia ka jingia shong suk

shong sain hapteng kine ki ar kynhun. Hangno hangno ba don ki jingialeh, bad ka jingialeh hapteng jong ki, shata un leit. Ka jingialeh jong u ka long kaba eh bad kaba buh ia ka jingim jong u hi ha ka jingma kaba khraw. Hynrei na ka bynta ka jingsuk um shym la tieng ban aiti noh ia la ka jong ka jingim hi.

Wat hapteng kine ki jingshakri jong u dang don pat ki briew kiba shun ia u. Ha ka kti jong kine ki briew, u Gandhi u la duh ia ka jingim jong u haba la siat iap ia u da u Nathuram Vinayak Godse ha ka 30 tarik u Kyllalyngkot, 1930. la kane ka sngi, la pynlong kum ka sngi kynmaw ia kito baroh kiba la aiti ia ka jingim na ka bynta ka ri.

Wat la u Gandhi u la iap, hynrei ka kyrteng bad ka nam jong u ka iai-sah. Namar ki kam bad ki jingshakri jong u ia ki para-briew bad ia ka ri, la ju khot ieit ia u "U Mahatma" kaba mut Uba "Khraw". La ju khot ruh ia u, "U Kpa ka jait-bynriew India"

—X—

U Albert Einstein

Ha ka snem 1939 haba la khie ka thma bah kaba ar, ka la don ka jingsyier kaba khraw kata mlh na ka jingtharai ba ki Nazi jong ki German kin thaw ia u atom bom. Ki saiantis jong ka America ki la pisa jingmut shibun eh bad ki la pyrshang ban pynbor ia

ki rangbah shipai ba ki dei ban sdang noh syndon ia ka kam thaw bom. Hynrei kim shym la lah ban pynkohnguh ia ki.

Hynrei dang don uwei u briew - u para saiantis hi uba ki kyrmen ba un lah ban leh eiei ha kane ka kam bad uta u dei u Albert Einstein. U Einstein u thoh sha u President Roosevelt halor kane ka kam ha kaba u ia-thuh ia u President shaphang ka jingshem ba dang shen jong u ba ka lah ban ialam sha ka jinglah jong ka Americu ban thaw ia u atom bom. U President Roosevelt ruh da kaba pdiang ia ki ktien u Einstein u ai ia ka hukum ban sdang ia ki projek thaw bom. Kumta kane ka shithi kaba u Einstein u thoh sha u President Roosevelt ka la kylla long ka shithi kaba pawnam ha ka histori jong ka America.

Ia ka bor jong une u jait bom la pynpaw shynna haba la pynhap bom ia ka nongbah Hiroshima bad Nagasaki ka Japan da ka America ha ka snem 1945 kaba la pyrko hi rom ia kitei ki nongbah bad kaba la pynbor ia ka dohnud satar ki nong Japan ban pyn-dem artat toin ha ka America bad ki lok jong ka.

Ka kyrteng bad ka nam jong u Albert Einstein kum u Saiantis ka la paw pyrthei hadien ba u la pynmih ia ka jingthoh ba donnam jong u, "*Theory of Relativity*". Dei halor kane ka jingthoh jong u ba la lap bad seng longrim ia ka bor jong ki atom bad na

kane ruh la lap ia u atom bom ba shyrkhei. U Einstein u dang 26 snem haba u la pynmih ia kane ka jingthoh jong u.

La kha ia u Albert Einstein ha ka 14 tarik u March, 1879 ha Ulm, Germany. Ki kmie ki kpa jong u ki ki dei Jew. U kpa jong u u dei u trai jong kawei ka Karkhana.

Ha ka jinglong khynnah jong u, u Albert Einstein um shym pynpaw ia kano-kano ka dak ka shin ba un long u kynja riewstad. Ha ka jingshisha u la long pynban ka jingsngewsih bad ka jingdiaw ia ki kmie ki kpa namar ka la shim por slem ia u ban lait kren. Dei haduh ba un da dap saw snem karta ba u sa lait ban kren bha.

Ha skul um long u khynnah uba paw. Ha skul um shym lah ban leh bha. Um mon ban pule ia ka subjek kaba dei ia ka Ktien bad bun kiwei kiwei pat ki subjek. Um ju lah ruh ban pyndep ia ki lynnong ba la ai na skul. Um sngewtynn timer ban shu spel lyndet ia ki kot kumba la ju hikai ia u ha skul.

U la long ruh u khynnah uba lehrain beij bad namar kata ka daw, um ju kham ia khleh bad kiwei pat ki para-khynnah. U pynlut bun ia ka por jong u ha kaba thaw ia ki jingrwai niam kiba rit bad un kynud ia ki ha lynti katba u dang iaid.

Wat la katta, u don pat ia ka jabieng ka bym shong thait bad kaba iai kylli khamtam ha ki subjek kiba pynsngewtynnatt ia u. Haba u don 5 snem karta, u ju lyngngoh ia ka kompas kaba u kpa jong u u don bad u iai kylli bun ki jingkylli ia u bad ia u kni jong u shaphang kane ka kompas. Ki jubab kiba iadei bad ki maknet bad ka jingtan ka pyrthei ki ju pynduh thiah ia u haba u pyrshang ban ngam ia ki.

Shisien uwei u samla pule doktor uba kyr-teng u Max Talmey, u la wan kai ha iing jong u bad u ai kylliang ia u Albert katto-katne ki kot kiba iadei bad ka Saians bad ka Mathematics. U Albert u pule minot ia kine ki kot bad hangne u shem ia ki subjek kiba u sngewtynnatt. Naduh kata ka por, u sdang ban iohi ia la ka jong ka lynti. Kumta u la nang pyniar ia ka jingpule da kaba pan kylliang bad thied ruh ia ki kot kiba iadei bad kine ki subjek, bad un shong ha la ka kamra ba jar-jar jong u ban ngam ia ki thwei ba jylliew jong kine ki subjek.

Ka jingiai wad bad jingiai pule minot jong u ka la pynroi ia ka jingtip bad ka la pyniar shibun ia ka jingshemphang jong u. Shwa kane, ki nonghikai ki ju ong ia u ba u long u khyannah ubym da long; hynrei mynta, u la kham stad ma u wat ia ki nonghikai ruh. Hynrei kane ka la wanlam jing eh pynban ia u ha skul. Namar ka jingstad jong u, la mih pynban ka jingsngew

pyrshah ia u kat haduh ba u la shah beh
noh na skul namar ba um batia ki rul jong
ka skul.

Haba u la shah beh noh na ka skul
German, u la leit pule noh ha ka Polytech-
nic Academy jong ka Zurich ha Switzerland.
Wat hangne ruh u la shah kyntait ha kaba
nyngkong namar ba u phiel ia kawei ka sob-
jek ha ka eksamin entrans. Wat la katta,
hadien u sa ioh ban rung ha kane ka shlem
hikai. Ynda u la ioh rung hangne, khatduh
u shem ia ka lyer kaba sngewtynn timer bad ka
jinglait luid ban aiti ia lade sha ka jingpule
ia ka Mathematics bad ka Physics kiba long
ki subjek kiba u ieit eh.

Na ka bynta ban pynpyngad jabieng ia
lade, u ju tem da ka Violin bad teng-teng
pat u ju leit peit kai ia ki jingialeh kai
thiatar.

U Albert u la shong kurim haba u dang
samla bha. Ynda u la ioh khun u la poi ha
ka jingeh namar ba u la dei ban wad kam
ban bsa ia la ka ilng. Um kwah ban bud
ia ki dien jat u kpa ban leit sha ka lain
bisines, bad u wad hi da ka kam hikai.
Kumta u la leit ha ka skul kaba u leit pu-
le ban wad kam hikai kaba malu mala. Hyn-
rei la kyntait ia u. Donbok u la ioh kam
babu noh ha kawei ka ophis ha Switzerland.

Kane ka kam la ka long kaba khia ha
kiba bun ki liang, hynrei ka la'ai lad pat

ba un bteng ia ka jingpule jong u ha la iing na ka bynta ka dikri doktor bad ban thoh khyndiat tylli ki esc ha ki subjek Saians. Ha ka snem 1905, katba u dang trøi hi ha kane ka ophis, u la pynmih ia ka ese ba nyingkong jong u shaphang ka *Theory of Relativity*. Ka jingpynmih jong u ia kane ka ese ka la ring ia ki khmat jong ki saiantis kiba bun. Hadien ba la eksperimen la shem ia ka jingshisha kaba khraw kiba u Alert u pyni, bad kumta, la rah joit ia ka nam bad ka kyrteng jong u kum u saiantis.

Shi phew snem hadien, u Albert u pynmih sa ia ka ese kaba ar jong u ha kajuh hi ka subjek. Dei ha kane ka jingthoh ba u la buh ia ka nongrim jong u atom bom. Ha ka snem 1921 la rah artat ia u ha kliar lum jong ka nam haba la ai ha u ia ka khusnam *Nobel Prize* ha ka *Physics*.

Ha ka karta kaba 30 snem, u Albert Einstein u la long u briew uba pawnam kyl-leng ka pyrthei. Ki nonnthoh kot khubor ki wad ia u ba un ai jingthoh ha ki kot khukhubor jong ki. Ki University ki wad ia u bad ki tyrwa ha u ia ka kam §profhesor. Wat ka Polytechnic Academy kaba la kyntait ia u shisien, mynta ka tyrwa ha u ia ka kam profhesor.

U Albert Einstein u long u saiantis uba wad ia ka jingsuk ha ka pythei. Ha ka snem 1914 haba la khie ka Thma Bah Kaba Nyng-

kong, u la ieng shlor ha kane ka nongrim bad u la kyntait ban iarap ia ka jingialeh ka German ban nang pynjur ia ka thma Kane ka jingleh jong u ka la wanrah ia ka jingshah peit khmat ha ki katto kattne ki nongialam ka German. Hynrei u Albert um shym kynriah na la ka nongrim bad u ong: "Kane ka thma ka long kaba sniew bad ka kam pyniap briew ba kynja riew khlaw. Ka bha ia' nga ba ngan shah pharia ban ia kaba nga shim bynta ha kum kane ka kam poh".

Ki snem bad ki lat-lat ka politiks ki kyila stet ha Germany bad ha ka snem 1932, katba u Albert u dang leit jngoh ia ka ri America u Hitler u ioh knieh ia ka bor synshar ha Germany. U Abert u iohi ia ka jingma ha ka synshar khadar haba la pyndonkam ia ki saiantis German na ka bynta ka jingjop pyrthei. U risain noh ia ka kam na ka University ha Berlin bad kane ka jingleh jong u ka la pynlong ia u Hitler ban buh dor ha ka khlieh jong u.

U Albert u iathuh ba um don jaka kaba shngain ha Germany. Kumta u pdiang noh ia ka kam *reseacr* ha ka Institute for Advance Study ha Princeton, New Jersey ha America. Halor kane ka bynta u ong: "Ngan shong tang ha ka ri kaba don ka jinglailtuid ha ka sain pyrthei, ka jingburom kylliang para jait-bynriew bad ha kaba ka jinglong mar ryngkat ng baroh ki nongshong shnong ha khmat ka

Ain ka long ka rul. Kum kita ki jinglong kim don ha Germany ha ka por mynta."

Ka Ri America ka long ka ri kaba pdiang ngewbha ia ki Jew. U Arbert kum u Jew u im suk im sain ha kane ka ri. Kumta ha ka snem 1934, u shim noh artat ia ka jinglong nongshong shnong jong ka America.

Ha ka snem 1939 la kbie ka Thma Bah Kaba Ar. Dei ha kane ka snem ba u la thoh ia ka shithi ba pawnam jong u sha u President Roosevelt ha kaba u kdew ia ki lad Saians ban thaw ia u atom bom. Ka jingpdiang bad ka jingrai u President Roosevelt ban shim ia ka jingai jingmut u Albert ka la ialam ia ka America sha ka jingthaw ia une u bom ba shyrkhei.

Kum u Jew, u Albert Einstein u don ka jingsngew na ka bynta la ka jaitbynriew bad ki jingshah lehbein jong ka. Kumta u kyrshan ia ka jingialeh jong ki Jew ban ioh ia ka ri kaba laitluid. Kane ke long ruh kawei na ki daw ba um shym la treh ban ia shim bynta bad ka Sorkar German ha kaba pynpur shuh shuh ia ka ding jong ka thma. Haba ka Isreal ka ioh ia ka Jinglaitluid ha ka suem 1948, ka la khot ia u ban wan long President. Hynrei u kyrngah da kaba phai ktien ba um long uba bit ha ka kam shakri paidbah. Kumta u neh kum u nongshong shnong ka America tat haduh ka sngi jong ka jingiap jong u kaba la jia ha ka 18 tarik u laiong (April), 1955.

Don ki saiantis kibym ngeit shuh ia ka jingdon Blei. Hynrei kam shym la long kumta bad u Albert Einstein: u ngeit ba ka jingiaid ryntih jong kiei-kiei ha ka mariang ki long kat kum ka jingbuh beit buh ryntih jong u Nongthaw. Haba u shem ia kano-kano ka jingshem jong u, u ju kylli ha lade: "Hato kane ka dei ka rukom ba u Blei u thaw ia ka pyrthei?"

Hapdeng ka nam ka burom bad ka jingstad, hynrei pynban u long u briew uba sngew rit. U kren biria ha la iing bad la ka tnga bad ki khun ki kti. U rung sha iing ki marjan marpa bad ia shongkai bad ki. Um da salia than ruh ia ka riam ka beit. U phong wat da ki jain kiba khlem niad isteri. Teng-teng u pyndonkam saipan da u tai uba la rim. Haba u phong juti, um ju kham phong muja. Wat haba u leit sha ki jingialang kiba heh, um ju kylla ia la ka rukom riam jong u.

Haba u iap, u dang don hapdeng ka jingfaleh ban wad shibun kiei-kiei kiba maian jong ka Saians namar u la ong shisien : "kaei-kaei kaba itynnat tam kaba ngi lah ban iakynduh ka long ka jingmaian."

